

PRAVOBRANITELJ|ICA
ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA

ISTRAŽIVANJE:

RODNI ASPEKT U UDŽBENICIMA ETIKE ZA SREDNJE ŠKOLE

Zagreb, 2012.

SADRŽAJ

I. UVOD - ZAKONODAVNI OKVIR.....	3
II. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	5
III. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA	6
1) AUTORSTVO UDŽBENIKA PO SPOLU	6
2) LIKOVNO-GRAFIČKA OPREMA UDŽBENIKA.....	6
3) ZASTUPLJENOST SPOLOVA U TEKSTOVIMA.....	8
4) RODNA OSJETLJIVOST JEZIKA.....	9
5) ANALIZA PREMA GODIŠTIMA UČENJA.....	10
1. Udžbenici za PRVI razred.....	10
2. Udžbenici za DRUGI razred	13
3. Udžbenici za TREĆI razred.....	16
4. Udžbenici za ČETVRTI razred.....	19
6) ANALIZA PREMA ASPEKTU RODNE RAVNOPRAVNOSTI UZ INTERPRETACIJU PRIMJERA IZ UDŽBENIKA	22
1. Ravnopravnost spolova.....	23
1.1. Reproductivna prava - pobačaj.....	32
1.2. Reproductivna prava - medicinski potpomognuta oplodnja	35
2. Bračni i obiteljski status	38
3. Spolna orijentacija.....	41
4. Rodni identitet	46
5. Rodna ravnopravnost - općenito	48
IV. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	50
1. REZIME	50
2. ZAKLJUČCI.....	53
3. PREPORUKE	54
PRILOG: Popis analiziranih udžbenika.....	55

I. UVOD - ZAKONODAVNI OKVIR

Prateći provedbu Zakona o ravnopravnosti spolova (NN 82/08), pravobraniteljica je sukladno čl.19.st.2.al.6. prema kojemu provodi neovisna istraživanja, u 2012. godini provela istraživanje pod nazivom *Rodni aspekt u udžbenicima etike za srednje škole* temeljeno na odredbama međunarodnih i nacionalnih propisa.¹

Prema Pravilniku o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama² etika je grana filozofije u okviru područja humanističkih znanosti. U srednjim školama u Republici Hrvatskoj (gimnazijama i strukovnim školama) etika je izborni nastavni predmet³ i izvodi se u satnicom od 1 (jednog) sata nastave tjedno temeljem Programa nastavnog predmeta etika u srednjim školama⁴ (u daljnjem tekstu: nastavni program etike).

Prema pripadajućem nastavnom programu opći cilj nastavnog predmeta Etika u srednjim školama je *usvajanje osnovnih etičkih znanja, potrebnih za razvijanje sposobnosti moralnog prosuđivanja i etičkog argumentiranja, te orijentiranja u životu*, a njime su također predviđeni pojedini sadržaji koji se dotiču ravnopravnosti spolova i rodne ravnopravnosti u širem kontekstu: u **prvom razredu** spominje se *osiguravanje temeljnih i drugih ljudskih prava* a prva cjelina zove se *u potrazi za identitetom*; u **drugom razredu** uvrštene su teme vezane za roditeljstvo, obitelj, odnose među spolovima, demokraciju, detaljnije razlaganje ljudskih prava i ravnopravnost u kontekstu globalizacije; u **trećem razredu** pojedini aspekti bioetike koji se dotiču reproduktivnih prava i u **četvrtom razredu** pojam jednakosti u okviru moralnog djelovanja.

Prema Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu odabrani udžbenici u pravilu se koriste četiri godine uključujući i školsku godinu u kojoj su odabrani (čl.23. st.4.). S obzirom da je odabir udžbenika izvršen za školsku godinu 2010./2011., tim slijedom predviđena uporaba propisanih udžbenika trajala bi do kraja školske godine 2013./2014. No treba napomenuti da isti zakon predviđa i mogućnost **izmjene i/ili dopune** prije isteka tog roka (čl.24. st.1.). Također postoje mogućnosti **brisanja** udžbenika s Popisa udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava (čl.16. st.2.) i **povlačenja** udžbenika iz uporabe (čl.27. st.1.) ako udžbenik nije usklađen s nacionalnim i predmetnim kurikulumom ili Udžbeničkim standardom, ako je

¹ Ustav Republike Hrvatske (NN 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00,28/01,41/01,55/01, 76/10 i 85/10), Zakon o ravnopravnosti spolova (NN 82/08); UN Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena; Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu (NN 27/10 i 55/11); Udžbenički standard (NN 07/07); Nacionalna politika za ravnopravnost spolova 2011.-2015. (NN 88/11); Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (MZOS 2010.), Strategija razvitka službene statistike Republike Hrvatske 2004.-2012. (NN 28/05)

² Narodne novine 118/09

³ Status izbornog nastavnog predmeta podrazumijeva da učenici/e imaju obvezu izabrati jedan od dva ponuđena nastavna predmeta: etiku ili vjeronauk.

⁴ Izvor: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (<http://portal.ncvvo.hr>)

sadržajem protivan Ustavu Republike Hrvatske i proklamiranim načelima demokratskog poretka koja se posebice odnose na **zaštitu ljudskih i manjinskih prava, temeljnih sloboda i prava čovjeka i građanina te ravnopravnost spolova** (čl.4. st.2.).

Također treba imati na umu i cilj 3.1. u Nacionalnoj politici za ravnopravnost spolova 2011.-2015. kojim se predviđa uvođenje rodno osjetljivog odgoja i obrazovanja u cjelokupni obrazovni sustav, **uz uklanjanje rodnih stereotipa iz udžbenika** i nastavnih planova i programa.

II. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja bio je utvrditi usklađenost udžbenika etike sa zahtjevima politike rodno osjetljivog obrazovanja.

Provedena je analiza sadržaja udžbenika etike iz rodne perspektive. Analiza je obuhvatila sve udžbenike etike (ukupno 9: detaljan popis u prilogu na kraju dokumenta) propisane *Katalogom obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2010./2011., 2011./2012. i 2012./2013.* Analizu udžbenika izradio je Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova. Kvantitativnom metodom obuhvaćeni su autorstvo udžbenika po spolu, likovno-grafička oprema udžbenika, zastupljenost spolova u tekstovima i rodna osjetljivost jezika. Pored toga, kvantificirani su i sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost po razredima i s obzirom na aspekt rodne ravnopravnosti. Kvalitativnom metodom detaljno su problematizirani odabrani primjeri iz udžbenika vezani za rodnu ravnopravnost te interpretirani iz rodne perspektive.

S obzirom da je riječ o vrlo malom uzorku od devet udžbenika, naglasak je bio na individualnom deskriptivnom pristupu svakom pojedinom udžbeniku ili dijelu teksta iz udžbenika uz podršku kvantitativnih podataka gdje je to bilo primjereno. U sklopu analize po razredima, za svaki razred je navedeno koliko se koji udžbenik koristi u nastavi u školama prema podacima iz *Konačnih lista odabranih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava prema odabiru stručnih aktiva u školama*, objavljenim na internetskim stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta (u daljnjem tekstu: Ministarstvo).⁵

Prema Zakonu o ravnopravnosti spolova, pravobraniteljica prati područje četiri diskriminacijske osnove: spola, bračnog i obiteljskog statusa te spolne orijentacije⁶, pa su stoga sadržaji koji se odnose na te diskriminacijske osnove bili u fokusu istraživanja. Treba napomenuti da se, s obzirom na sadržaje propisane nastavnim programom etike, posebna pozornost u analizi pridala pojedinim temama vezanima za ravnopravnost spolova kao što su medicinski potpomognuta oplodnja i pobačaj, a analizirali su se i sadržaji vezani za rodni identitet. Tijekom analize uočeno je i nekoliko sadržaja koji govore općenito o rodnoj ravnopravnosti ili se dotiču više njenih aspekata, pa su stoga takvi sadržaji u analizi svedeni pod naziv *rodna ravnopravnost – općenito*.

⁵ <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=10044&sec=2354>

⁶ Č1.6. st. 1., 2. i 3. Zakona o ravnopravnosti spolova

III. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

1) AUTORSTVO UDŽBENIKA PO SPOLU

Od ukupno devet udžbenika njih dva potpisuje autorica, a pet autor. Preostala dva udžbenika potpisuje grupa autora/ica: jedan udžbenik jedna autorica i jedan autor, a drugi udžbenik dvije autorice i jedan autor. S druge strane, zanimljiv je podatak da su glavni/e urednici/e u svim udžbenicima ženskog spola (100%).

Poveznica autorstva udžbenika po spolu sa frekventnosti i kvalitetom sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost nije identificirana, međutim primjetno je da dva udžbenika skupine autora i autorica (Čoh-Lamot-Matuš: *Etika 1* i Marušić Brezetić-Ćurko: *Ja, Mi, Oni...*) po pitanju rodne ravnopravnosti funkcioniraju primjetno bolje od većine ostalih koje potpisuje jedan/na autor/ica. O više detalja o pojedinačnim primjerima bit će riječi u daljnjem tijeku analize.

2) LIKOVNO-GRAFIČKA OPREMA UDŽBENIKA

- **Naslovnice udžbenika**

Na naslovnicama analiziranih udžbenika dominiraju prikazi poznatih umjetnina iz povijesti iz područja slikarske ili kiparske umjetnosti koji su na neki način neizravno povezani s nekim aspektom etike (od naslovnica devet udžbenika na njih pet dominiraju takvi motivi). Od ostalih naslovnica dvije simbolički prikazuju motive koji se odnose na pojedina područja kojima se etika bavi (npr. leopardovo krzno koje simbolizira etičko propitivanje načina postupanja prema životinjama), jedna prikazuje religijske simbole, a iz perspektive ravnopravnosti spolova posebno je zanimljiva naslovnica udžbenika *Etika 4* za 4. razred gimnazije (autora Ivana Čehoka) koja sadrži prikaz ženskih likova: božice Venere iz paleolitika, agenta i agentice FBI-a iz popularne serije *Dosjei X* (može se tumačiti kao primjer poslovnog uspjeha žene), fotografije vjenčanja (prikaz bračnog para iz zapadnoeuropske kulture) te neobična fotografija romske obitelji gdje je supruga/majka dominantno smještena u središte oko koje se okuplja obitelj. Ta fotografija može biti vrlo intrigantna čitatelju/ici, pogotovo ako uzmemo u obzir da je u romskoj kulturi patrijarhalnost duboko ukorijenjena i ima snažan utjecaj na rodne uloge.

- **Zastupljenost spolova na fotografijama i ilustracijama**

Fotografije i ilustracije promatrane su na način da su podijeljene u dvije kategorije: na one na kojima je prikazana jedna osoba i one na kojima je prikazana skupina osoba.

- *Fotografije i ilustracije na kojima je prikazana jedna osoba*

Gledajući presjek svih udžbenika, od svih fotografija i ilustracija na kojima se moglo

identificirati spol prikazane osobe, ukupno se javlja 27% osoba ženskog spola i 73% osoba muškog spola.

- *Fotografije i ilustracije na kojima je prikazana skupina osoba*

Na fotografijama i ilustracijama koje prikazuju skupinu osoba 30% njih osobe prikazuje u ravnopravnom omjeru (50% Ž, 50% M), na 14% prevladavaju osobe ženskog spola, a na 56% prevladavaju osobe muškog spola.

- *Ukupno*

Kada spojimo dvije spomenute kategorije dolazimo do podatka da su **žene u udžbenicima etike u likovno-grafičkim prilogima zastupljene sa 23%**. Spolna zastupljenost najravnopravnije je iskazana u *udžbeniku Ja, Mi, Oni...* za drugi razred (u obje kategorije s jednom i više osoba zastupljenost je blizu 50% Ž i M), dok su u većini ostalih udžbenika osobe muškog spola znatno više zastupljene. Također treba napomenuti da su pojedini udžbenici vrlo siromašno likovno-grafički opremljeni te sadrže zanemariv broj likovno-grafičkih priloga (*Etika 1 - Šipuš, Bioetika, Etika 4 - Šipuš i Etika 4 - Čehok*).

Uzrok brojčano neravnopravnog likovno-grafičkog prikazivanja spolova nalazimo u uvođenju u pojedine udžbenike zamjetne količine građe vezane za povijest i religiju, gdje su, razumljivo, veliku većinu filozofa, religijsko-mitoloških likova ili božanstava činile osobe muškog spola. No uspješan primjer udžbenika *Ja, Mi, Oni...* pokazuje da se bez obzira na to udžbenik može koncipirati na način da u potpunosti ispuni zahtjev iz Udžbeničkog standarda koji propisuje da **udžbenici kroz likovna rješenja trebaju promicati ravnopravnost spolova**⁷. Što se tiče sadržaja koji se odnose na rodnu ravnopravnost, većina fotografija i ilustracija ne može se interpretirati kao sadržaj koji se odnosi na neki aspekt rodne ravnopravnosti.

Postoji tek mali broj slikovnih priloga identificiranih u udžbenicima koji na inventivan i konstruktivan način pridonose nekom aspektu rodne ravnopravnosti, dok diskriminirajućih primjera nema.

- **Zanimanja i/ili uloge osoba na fotografijama i ilustracijama po spolu**⁸

Osobe na fotografijama ili ilustracijama kategorizirane su prema zanimanjima ili ulogama u kojima se pojavljuju, a kategorije su utvrđene prema učestalosti pojavljivanja određenih zanimanja ili uloga. Definirati zanimanje odnosno ulogu nije uvijek bilo moguće iz razloga što

⁷ Udžbenički standard (NN 07/07), glava 2.6. Likovno-grafički zahtjevi i standardi, toč.7.

⁸ Zanimanja/uloge osoba kategorizirane su prema primarnim zanimanjima ili ulogama u kontekstu kojih se pojedina osoba predstavlja u tekstovima udžbenika. Kad je jedna osoba nositelj/ica više zanimanja ili uloga, razvrstana je u kategoriju onog zanimanja ili uloge koja joj se pripisuje kao primarna, osim u slučajevima kada se to nije moglo utvrditi.

dio osoba nije prikazan u kontekstu zanimanja ili uloge.

Na fotografijama i ilustracijama uvjerljivo najčešće se pojavljuju prikazi religijsko-mitoloških likova, čime se potvrđuju snažni religijski korijeni etike kao grane filozofije, no primjer udžbenika *Ja, Mi, Oni...* dokazuje da se izbor likovno-grafičkih rješenja ne mora nužno ograničiti na predvidljive povijesno-religijske obrasce da bi uspješno zatvarao udžbenik kao cjelinu, već se neometano može staviti naglasak na inventivniji i suvremeniji pristup u prvi plan stavljajući sadržaje primjerenije današnjem dobu. Na taj način udžbenik se osvježava i postaje didaktički primjereniji, pristupačniji i vizualno privlačniji učenicima/cama, a naravno da takav pristup pruža puno bolju podlogu za uvrštavanje sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost koji se vežu za novije vrijeme. To se i potvrđuje kada se pogleda podatak da se, od ukupno 14 afirmativno procijenjenih fotografija i ilustracija u svih udžbenicima, u udžbeniku *Ja, Mi, Oni...* nalazi polovica njih (7).

Osobe ženskog spola u udžbenicima (u slučajevima kada im se može utvrditi uloga ili zanimanje) na fotografijama i ilustracijama u pravilu se javljaju u ulogama religijsko-mitoloških likova, muza ili božanstava. Isto vrijedi i za osobe muškog spola uz dodatak malo rjeđe pojave ostalih zanimanja ili uloga kao što su vojnik, radnik/seljak, filozof, političar, umjetnik, znanstvenik, vladar, plemić i dr.

3) ZASTUPLJENOST SPOLOVA U TEKSTOVIMA⁹

Razlika u spolnoj zastupljenosti u tekstualnim dijelovima udžbenika pokazala se još izraženijom nego kod razlike na fotografijama i ilustracijama: **91% osoba je muškog spola, a 9% ženskog spola**. Uzrok takvom omjeru je taj što su najzastupljenija zanimanja/uloge u tekstovima ona filozofa/sociologa i religijsko-mitoloških likova, koja se očekivano pretežno odnose na osobe muškog spola. Premda je razumljivo da u tom pogledu nije moguće puno promijeniti s obzirom na determiniranost povijesne faktografije, zanimljivo je utvrditi kakav se dojam temeljem pregleda srednjoškolskih udžbenika etike stječe o zastupljenosti spolova u području znanstvene grane kao što je etika. Osobe ženskog spola, kao i u slučaju spolne zastupljenosti spolova na fotografijama i ilustracijama, najčešće se javljaju u ulogama božanstava ili muza.

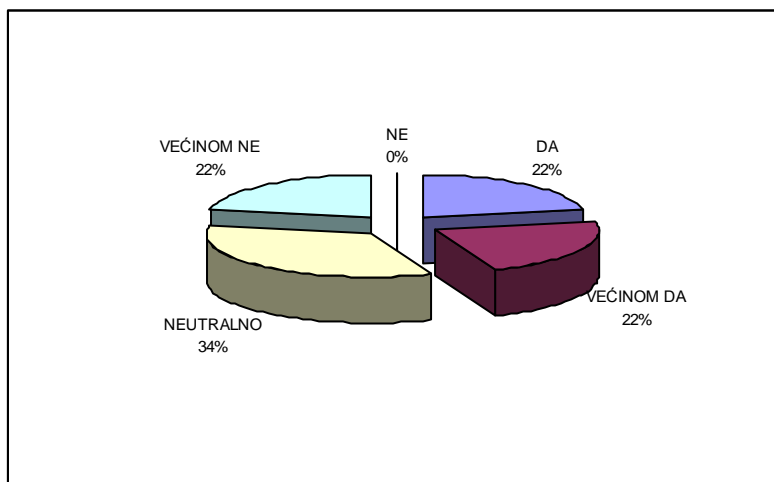
⁹ Prisutnost osoba u tekstovima analizirana je na način da su identificirane sve imenovane osobe koje se spominju u tekstovima udžbenika po spolu i, ako je bilo moguće, kategorizirane su prema zanimanjima/ulogama. Zanimanja/uloge osoba u tekstovima kategorizirane su prema primarnim zanimanjima ili ulogama u kontekstu kojih se pojedina osoba predstavlja u tekstovima udžbenika. U slučajevima u kojima je jedna osoba nositelj/ica više zanimanja ili uloga, razvrstana je u kategoriju onog zanimanja ili uloge koja joj se jasno pripisuje kao primarna, osim u manjini slučajeva kad to nije bilo moguće utvrditi.

4) RODNA OSJETLJIVOST JEZIKA

Upotreba rodne osjetljivosti jezika analizirana je u popratnim tekstovima koji predstavljaju upute autora/ica učenicima/ama i dodaci su glavnim tekstovima, a uobičajeno su nazvani *pitanja za ponavljanje, zadaci za provjeru znanja, podsjetnik* i sl.¹⁰

Rezultati analize rodne osjetljivosti jezika pokazali su da se u samo dva udžbenika (22%) u potpunosti koristi rodno osjetljiv jezik, u dva (22%) uglavnom koristi, u dva (22%) udžbenika uglavnom ne koristi, dok se u tri udžbenika (33%) ne koristi ni rodno osjetljiv ni rodno neosjetljiv jezik, već u potpunosti rodno neutralan jezik¹¹ kojim se učenicima/ama u uglavnom nastoji obraćati u množini čime se izbjegavaju kompleksne jezične formulacije koje opterećuju tekst. **Primjera udžbenika koji koriste isključivo rodno neosjetljiv jezik nema. To treba istaknuti kao pozitivan primjer koji pridonosi promicanju rodne ravnopravnosti u jezičnom pogledu.** No unatoč tome, treba istaknuti da, premda se u većini tekstova u udžbenicima koristi rodno osjetljiv ili neutralan jezik, postoje jezične nedosljednosti na koje treba obratiti pozornost i izbjegavati upotrebu rodno neosjetljivog jezika kad god je to u tekstu primjereno i jezično prihvatljivo. (grafikon 1).

Grafikon 1. Korištenje rodno osjetljivog jezika u udžbenicima - ukupno (%)

¹⁰ Rodna osjetljivost jezika očituje se u upotrebi muškog i ženskog roda riječi kad to kontekst teksta zahtijeva, npr.: *Ponovi sa svojim/svojom nastavnikom/nastavnicom gradivo koje si učio/učila u petom razredu.* S druge strane, rodno neosjetljiv jezik očituje se u slučajevima kad se riječi navode samo u jednom rodu. Analizom nije utvrđen nijedan primjer navođenja riječi u ženskom rodu - svi primjeri rodno neosjetljivog jezika odnose se na navođenje riječi u muškom rodu.

¹¹ Rodno neutralan jezik podrazumijeva da se korištenje imenica srednjeg roda ili neutralnih izraza kod kojih nije definirano na koji se spol odnose, tj. odnose se na oba spola: npr. korištenje riječi *osoba* ili *obraćanje učenicima/ama* u infinitivu ili imperativu: *pročitaj, navedi, usporedi* i sl.

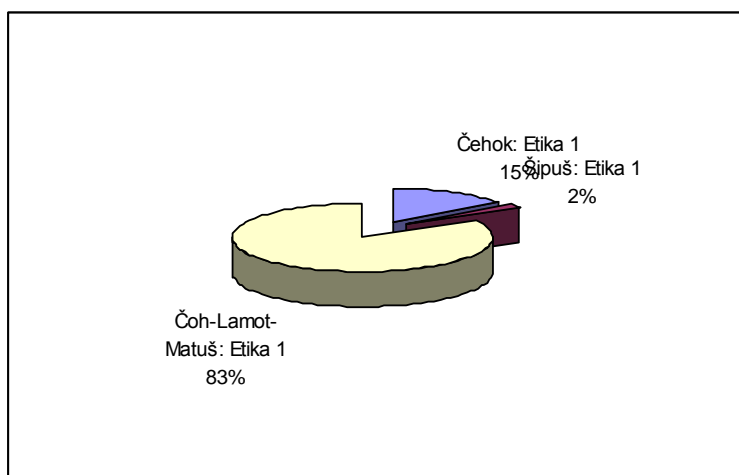
5) ANALIZA PREMA GODIŠTIMA UČENJA

1. Udžbenici za PRVI razred

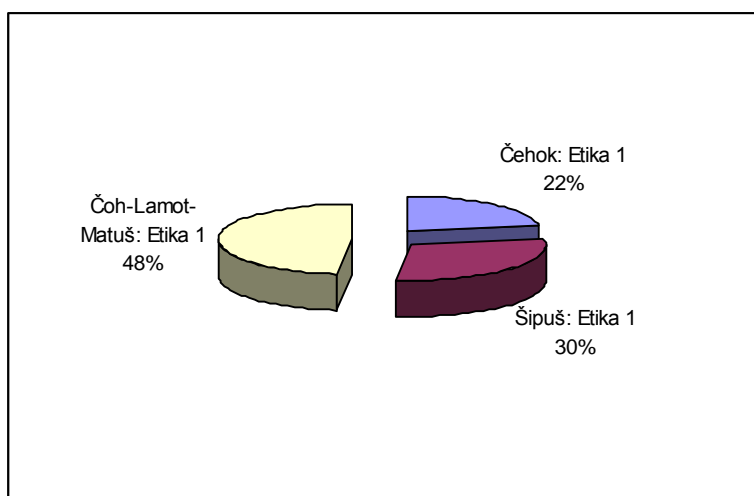
- Ćiril Ćoh, Marija Lamot, Ksenija Matuš: *Etika 1* (Školska knjiga)
- Ivan Ćehok: *Etika 1: Ćovjek - biće susreta* (Školska knjiga)
- Vesna Šipuš: *Etika 1* (Školska knjiga)

U školama se u uporabi uvjerljivo najviše nalazi udžbenik autorskog tima Ćoh-Lamot-Matuš (grafikon 2.) i vidljivo je da se upravo u tom udžbeniku nalazi najviše sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost te da oni u velikoj većini slućajeva o temi progovaraju na afirmativan naćin (grafikoni 3. i 4.a).

Grafikon 2. Zastupljenost udžbenika u uporabi u srednjim školama prema odabiru školskih stručnih aktiva
- udžbenici za prvi razred

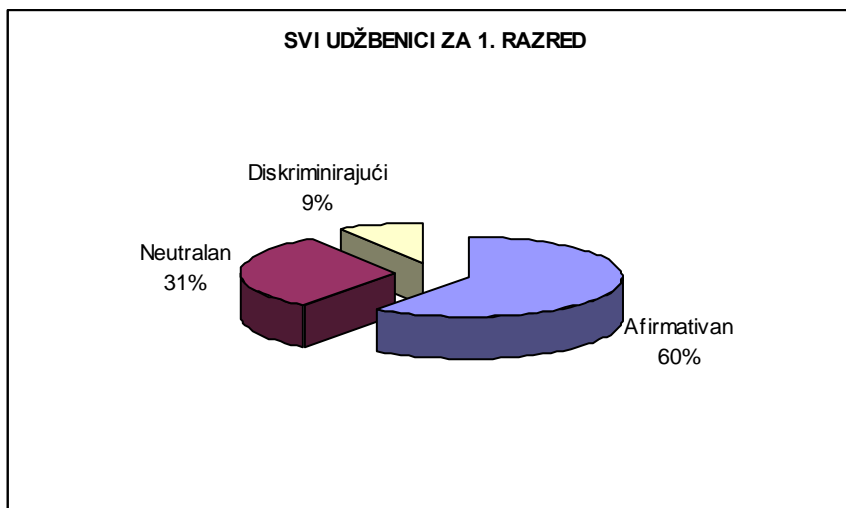

Grafikon 3. Zastupljenost sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost u udžbenicima
- udžbenici za prvi razred

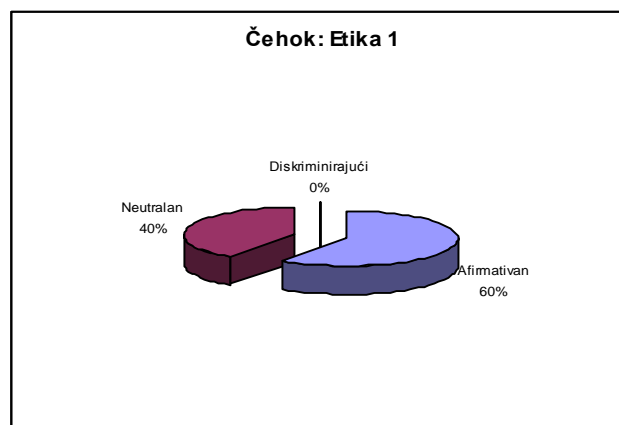
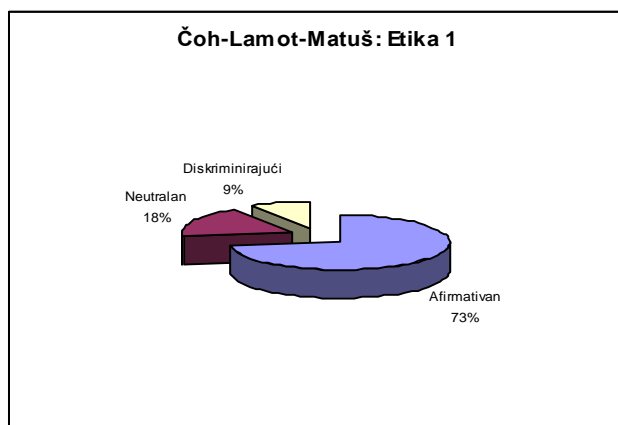
Od ukupno 23 identificirana sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost njih 14 ili 61% o temi progovara na afirmativan način, 7 ili 31% na neutralan, a 2 ili 9% na diskriminirajući način (grafikon 4.). Pojedinačno gledajući, od udžbenika najviše prednjači udžbenik autorskog tima Čoh-Lamot-Matuš sa 11 sadržaja od kojih je čak 7 afirmativnih, no uočen je i 1 diskriminirajući. Jedan diskriminirajući sadržaj identificiran je i u udžbeniku autorice V. Šipuš (grafikoni 4.a-c).

Grafikon 4. Način na koji se sadržaj dotiče aspekata rodne ravnopravnosti - udžbenici za prvi razred

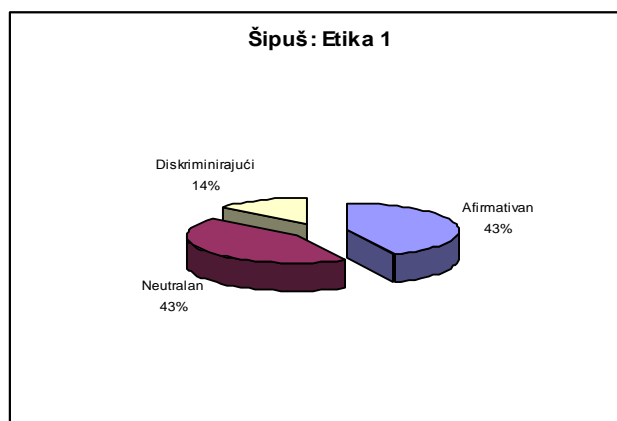

Grafikon 4.a

Grafikon 4.b

Grafikon 4.c

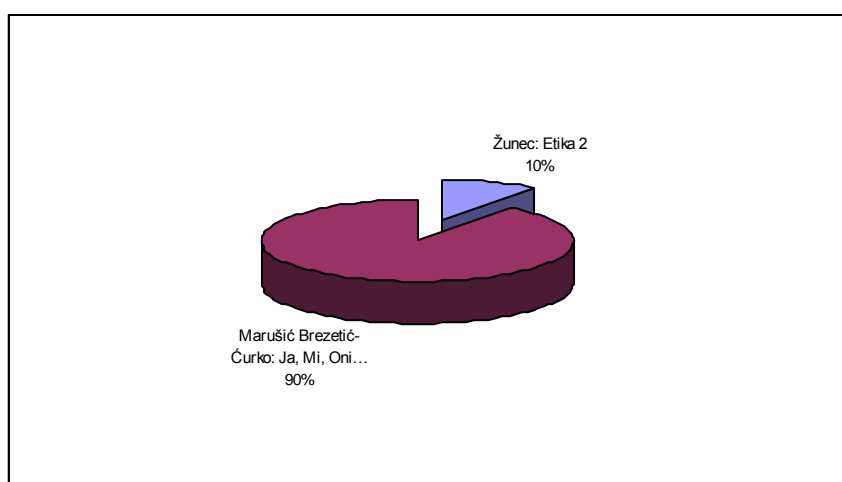
Iako se prema sadržaju predviđenim nastavnim programom otvara mogućnost integracije različitih sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost, udžbenici za prvi razred u odnosu na udžbenike ostalih godišta učenja sadrže najmanje tema vezanih za rodnu ravnopravnost, a kada sadrže progovaraju isključivo o ravnopravnosti spolova u užem smislu. Pored ravnopravnosti spolova, uočen je i jedan sadržaj koji se dotiče bračnog i obiteljskog statusa, a ostalih sadržaja vezanih za spolnu orijentaciju, rodni identitet, pobačaj ili medicinsku oplodnju nema.

2. Udžbenici za DRUGI razred

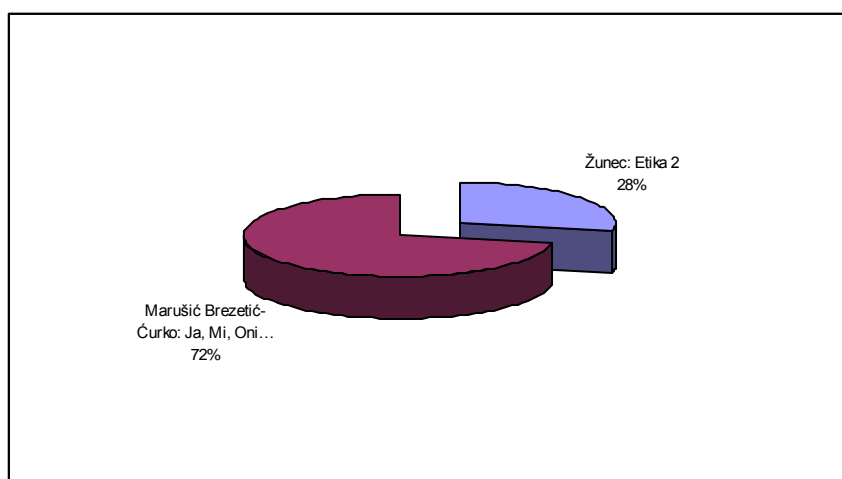
- Dunja Marušić Brezetić, Bruno Ćurko: *Ja, Mi, Oni...* (Profil)
- Ozren Žunec: *Etika 2: U potrazi za istinom - religije svijeta* (Profil)

U školama se u uporabi uvjerljivo najviše nalazi udžbenik autorskog tima Marušić Brezetić, Ćurko (grafikon 5.) i vidljivo je da se upravo u tom udžbeniku nalazi najviše sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost te da oni u većini slučajeva o temi progovaraju na afirmativan način (grafikoni 6. i 7.a).

Grafikon 5. Zastupljenost udžbenika u uporabi u srednjim školama prema odabiru školskih stručnih aktiva - udžbenici za drugi razred

Grafikon 6. Zastupljenost sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost u udžbenicima - udžbenici za drugi razred

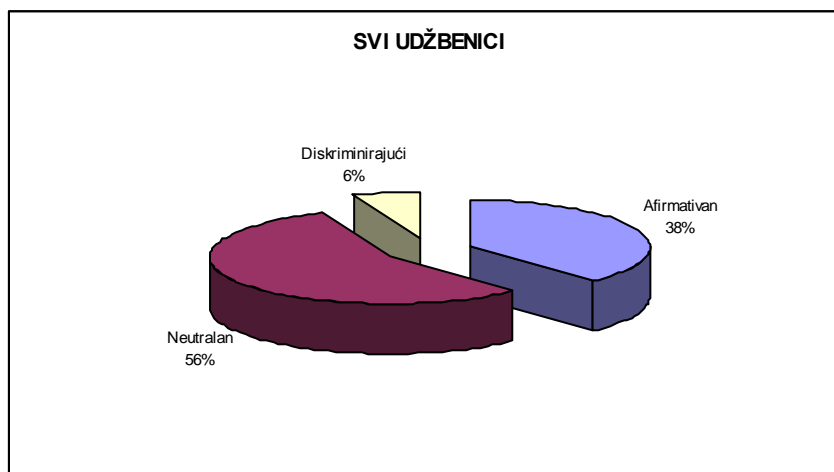

Od ukupno 71 identificiranog sadržaja vezanog za rodnu ravnopravnost, njih 27 ili 38% o temi progovara na afirmativan način, 40 ili 56% na neutralan, a 4 ili 6% na diskriminirajući/negativan način (grafikon 7.). Pojedinačno uspoređujući ova dva udžbenika, zanimljivo je naglasiti razliku u količini sadržaja: udžbenik *Ja, Mi, Oni...* od ukupno 71 sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost uključuje njih 51 (72%), a udžbenik *Etika 2: U potrazi za istinom - religije svijeta* s druge strane 20 (28%).

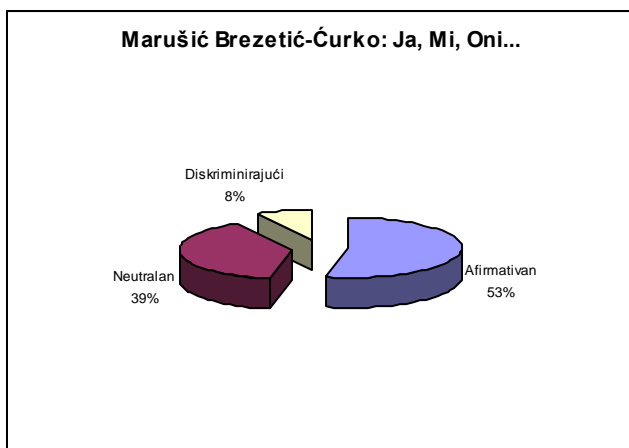
Također je zanimljivo uočiti potpuno različite pristupe i načine na koji su sadržaji integrirani u ova dva udžbenika. Naime, svi sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost u udžbeniku *Etika 2: U potrazi za istinom - religije svijeta* o temama progovaraju iz neutralne perspektive (grafikon 7.b) te je vidljiva namjera autora ka postizanju potpune objektivizacije i pasivnog pristupa obradi sadržaja. Takav pristup je razumljiv ako uzmemo u obzir da udžbenik *Etika 2: U potrazi za istinom - religije svijeta* kroz svoj cjelokupan sadržaj zapravo njeguje povijesno-sociološki pristup obrađivanju specifičnosti svjetskih religija (na što upućuje i sam naslov udžbenika). Međutim, razumljivo je da je s aspekta rodne ravnopravnosti poželjniji afirmativniji pristup i uvođenje antidiskriminacijskih elemenata u udžbenik.

U takvim različitim pristupima valja tražiti i razlog zbog kojeg se u udžbeniku *Ja, Mi, Oni...* (grafikon 7.a) nalazi čak 28 afirmativnih sadržaja, ali i 4 diskriminirajuća/negativna u odnosu na niti jedan afirmativni ili diskriminirajući u udžbeniku *Etika 2: U potrazi za istinom - religije svijeta*. Također je na temelju značajnih razlika u sadržaju ova dva udžbenika teško pojmiti da odgovaraju istom nastavnom programu.

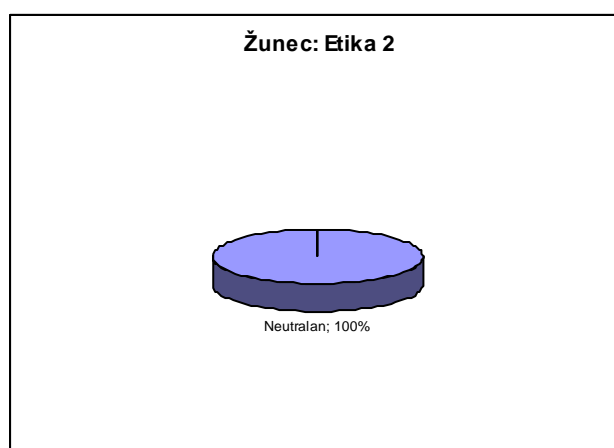
Grafikon 7. Način na koji se sadržaj dotiče aspekata rodne ravnopravnosti - udžbenici za drugi razred

Grafikon 7.a

Grafikon 7.b

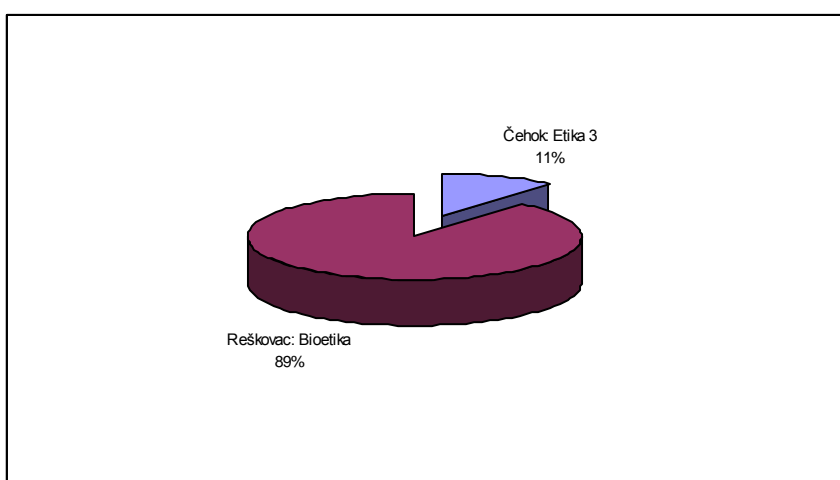
U skladu sa predviđenim sadržajem nastavnog programa udžbenici za drugi razred sadrže značajan broj tema vezanih za rodnu ravnopravnost (ukupno 71) te se više ili manje dotiču svih promatranih aspekata rodne ravnopravnosti: ravnopravnosti spolova u užem smislu, bračnog i obiteljskog statusa, spolne orijentacije, rodnog identiteta, pobačaja te medicinske oplodnje.

3. Udžbenici za TREĆI razred

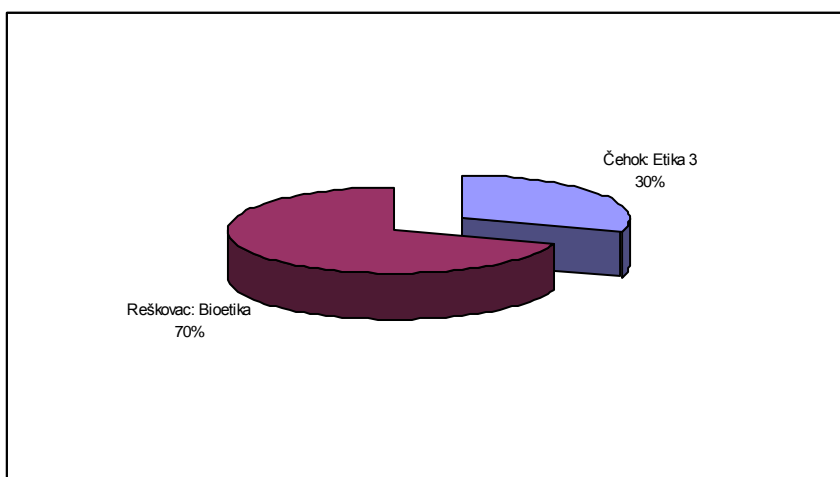
- Tomislav Reškovac: *Bioetika* (Profil)
- Ivan Čehok: *Etika 3* (Školska knjiga)

U školama se u uporabi uvjerljivo najviše nalazi udžbenik *Bioetika* (grafikon 8.), a vidljivo je da se upravo u tom udžbeniku nalazi najviše sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost (grafikon 9.).

Grafikon 8. Zastupljenost udžbenika u uporabi u srednjim školama prema odabiru školskih stručnih aktiva
- udžbenici za treći razred

Grafikon 9. Zastupljenost sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost u udžbenicima
- udžbenici za treći razred

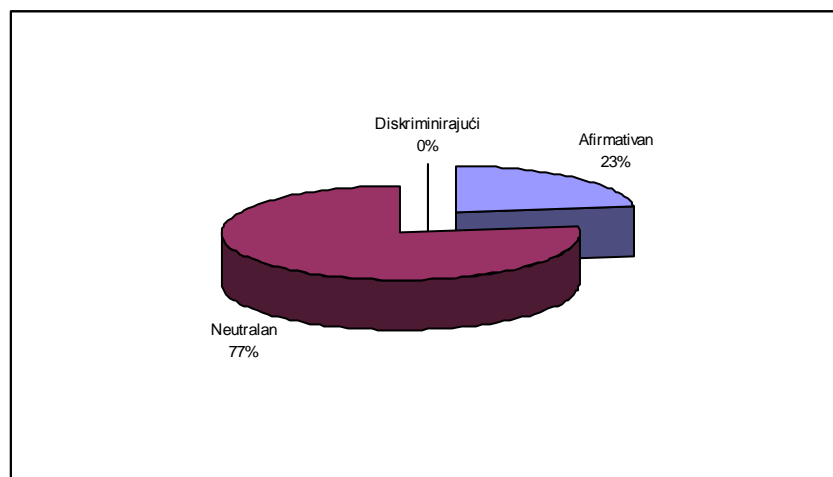

Od ukupno 44 identificirana sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost njih 10 ili 23% o temi progovara na afirmativan način, 34 ili 67% na neutralan, dok diskriminirajući sadržaji nisu identificirani (grafikon 10.). Pojedinačno uspoređujući ova dva udžbenika, većina sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost nalazi se u udžbeniku *Bioetika* (70%).

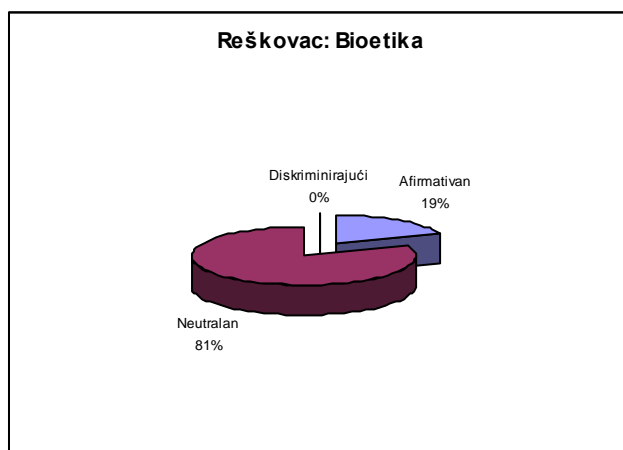
Upravo se taj udžbenik ističe kao pozitivan primjer: naime, na učenicima/ama vrlo čitljiv i pristupačan, ali ujedno i vrlo temeljit način, nudi sve relevantne informacije i daje potpunu sliku o etičkim dvojabama oko pobačaja i medicinski potpomognute oplodnje. Udžbenik je koncipiran na način da se nastoji dati potpuna informacija obuhvaćajući različite stavove oko pojedinih etičkih pitanja te se na kraju svakog poglavlja učenike/ce kroz različite vrlo dobro koncipirane priloge, pitanja i vježbe potiče da promisle o iznesenim argumentima i donesu vlastiti stav na temelju svih pruženih činjenica. Tako se primjerice u poglavlju o pobačaju detaljno razlažu *pro-life* ("pravo na život") i *pro-choice* ("pravo na izbor") stajališta. U cjelini *7. Stvaranje čovjeka: kloniranje* koje se razumljivim slijedom nadovezuje na poglavlje o medicinski potpomognutoj oplodnji također se na informativan način vrlo temeljito razrađuje problematika jasno objašnjavajući razliku između pozitivnih aspekata „terapijskog kloniranja“ i zabranjenoga reproduktivnog kloniranja (za koje se na dva mjesta navodi da nije dozvoljeno niti u jednoj zemlji svijeta).

Slikovni materijal je također vrlo inovativan (premda premalo zastupljen) te zaokružuje dojam o ovom udžbeniku kao vrlo temeljito didaktički i metodički pripremljenom uz izostanak diskriminirajućih ili problematičnih sadržaja.

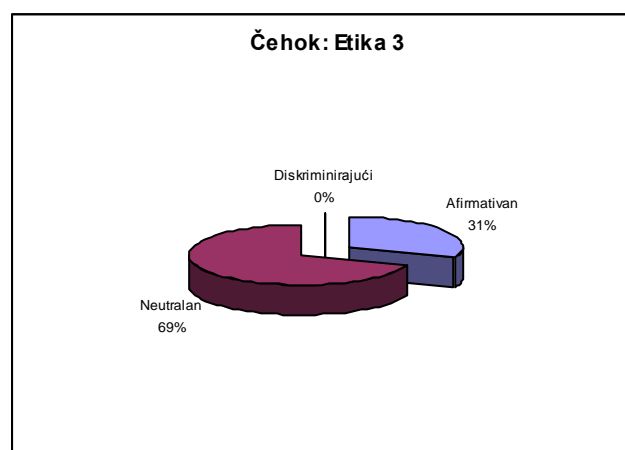
Grafikon 10. Način na koji se sadržaj dotiče aspekata rodne ravnopravnosti - udžbenici za treći razred

Grafikon 10.a

Grafikon 10.b

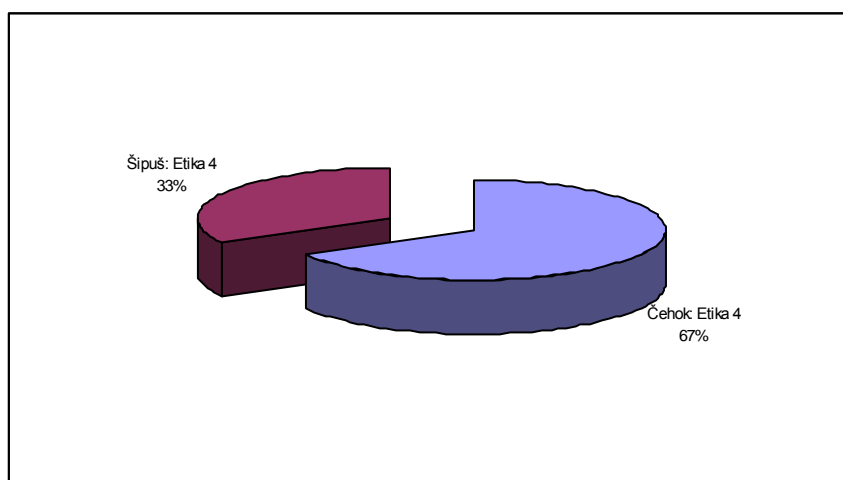
Ukupno gledajući, udžbenici za treći razred sadrže zamjetan broj tema vezanih za rodnu ravnopravnost (ukupno 44). Uzimajući u obzir propisano nastavnim programom, od svih promatranih aspekata rodne ravnopravnosti udžbenici se očekivano najviše dotiču tema pobačaja i medicinske oplodnje. Od ostalih sadržaja samo je ravnopravnost spolova primjetno zastupljena, spolna orijentacija se spominje samo u jednom tekstu, a bračni i obiteljski status te rodni identitet se ne spominju.

4. Udžbenici za ČETVRTI razred

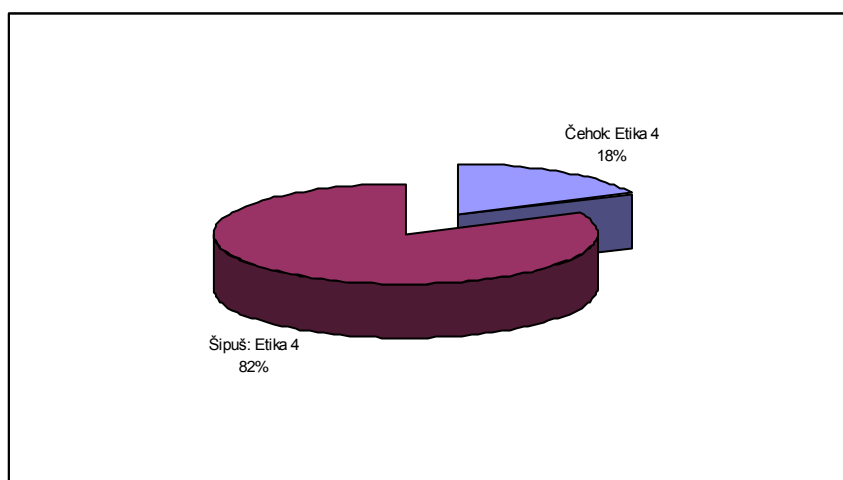
- Ivan Čehok: *Etika 4* (Profil)
- Vesna Šipuš: *Etika 4* (Školska knjiga)

Kao što je prikazano grafikonom 11., u školama se u uporabi nešto više nalazi udžbenik autora I. Čehoka (67%), a u grafikonu 12. je vidljivo da se u udžbeniku V. Šipuš nalazi većina sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost. Međutim, u istom udžbeniku nalazi se i veliki broj diskriminirajućih sadržaja.

Grafikon 11. Zastupljenost udžbenika u uporabi u srednjim školama prema odabiru školskih stručnih aktiva - udžbenici za četvrti razred

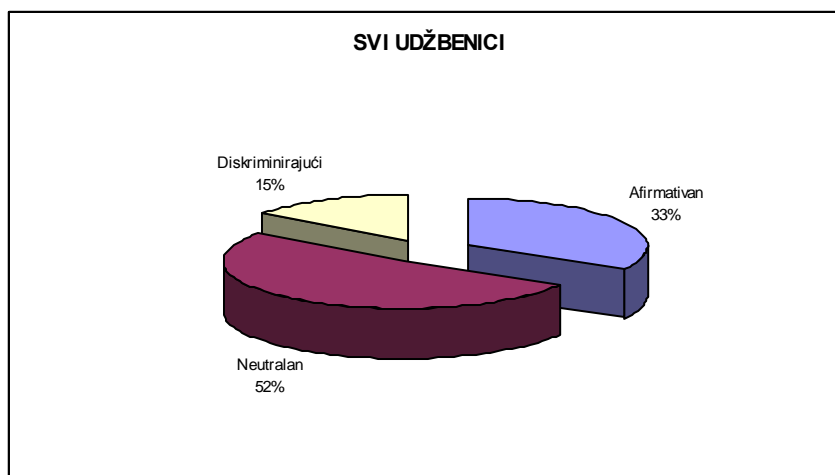

Grafikon 12. Zastupljenost sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost u udžbenicima - udžbenici za četvrti razred

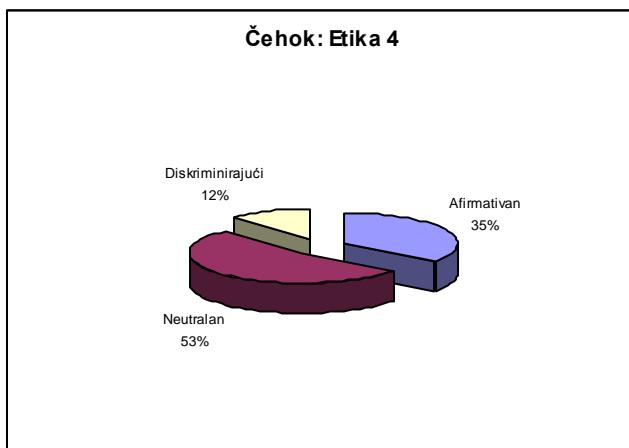

Udžbenici za četvrti razred osim što prednjače po pitanju afirmativnih sadržaja vezano za rodnu ravnopravnost, također uključuju i najviše diskriminirajućih sadržaja. Od ukupno 102 identificirana sadržaja vezana za rodnu ravnopravnost, njih 34 ili 33% o temi progovara na afirmativan način, 53 ili 52% na neutralan, a 15 ili 15% na diskriminirajući/negativan način. Posebno problematičnim ističe se udžbenik V. Šipuš sa 13 diskriminirajućih/negativnih sadržaja (11 diskriminirajućih i 2 negativna ili granično diskriminirajuća), a čak više od njihovog broja zabrinjava težina propusta koji su se dogodili prilikom odobravanja ovog udžbenika. Vidljiva je namjera autorice da pojedine vrijednosne sudove koje smatra moralnom vertikalom integrira u udžbenik sa jasnom porukom koja ne ostavlja prostor za dvojbe oko različitih moralnih pitanja. Međutim, premda se kroz takav pristup u udžbenik mnogi sadržaji uspijevaju obraditi na vrlo afirmativan način (npr. seksizmi, nasilje prema ženama i sl.), drugi sadržaji ukazuju na potrebu za temeljitom revizijom ovog udžbenika. Uvidom u pojedinačne primjere u sljedećem poglavlju analize u kojem se udžbenike analiziralo prema aspektu rodne ravnopravnosti može se najbolje steći uvid o opravdanosti ovakve zabrinutosti u pogledu diskriminirajućih sadržaja.

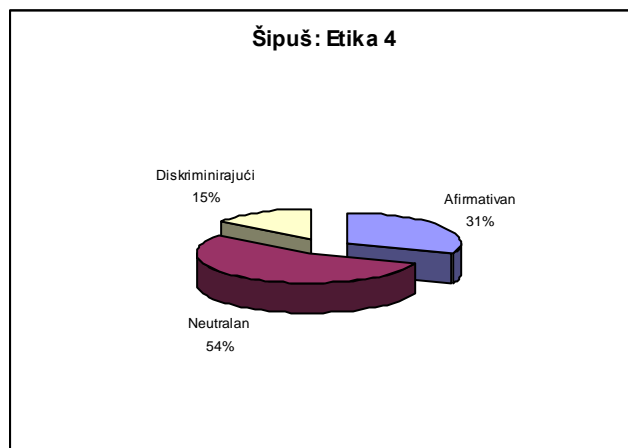
Grafikon 13. Način na koji se sadržaj dotiče aspekata rodne ravnopravnosti - udžbenici za četvrti razred

Grafikon 13.a

Grafikon 13.b

Udžbenici za četvrti razred u usporedbi s udžbenicima za ostale razrede sadrže najveći broj tema vezanih za rodnu ravnopravnost (ukupno 102) te se više ili manje dotiču svih promatranih aspekata rodne ravnopravnosti.

6) ANALIZA PREMA ASPEKTU RODNE RAVNOPRAVNOSTI UZ INTERPRETACIJU PRIMJERA IZ UDŽBENIKA

Sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost promatrani su u svim vrstama tekstualnih i likovno-grafičkih priloga u udžbenicima: glavnim tekstovima, fotografijama i ilustracijama te popratnim tekstovima (npr. pitanja za ponavljanje, zadaci za provjeru znanja, podsjetnik i sl.). Pod sadržajem vezanim za rodnu ravnopravnost podrazumijeva se svaki dio teksta u udžbeniku koji se u cjelini ili jednim svojim dijelom dotiče nekog aspekta rodne ravnopravnosti. Sadržaji su pojedinačno procijenjeni i razvrstani u tri kategorije: afirmativan (pozitivan), neutralan ili diskriminirajući (negativan), pri čemu *afirmativan* označava da se sadržajem pridonosi promicanju rodne ravnopravnosti, *neutralan* označava da sadržaj progovara o rodnoj ravnopravnosti iz neutralne perspektive ne uključujući bilo kakav kritički osvrt, dok *diskriminirajući* označava da se sadržajem pridonosi promicanju rodne neravnopravnosti. Sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost identificirani su većinom u tekstualnim dijelovima udžbenika pri čemu glavne tekstove gotovo redovito prate popratni tekstovi kojima se učenike/ce potiče na promišljanje i utvrđivanje obrađenog gradiva. U likovno-grafičkom smislu udžbenici generalno gledajući nisu bogato i raznovrsno opremljeni, pa se tako rijetko nailazi i na primjere fotografija ili ilustracija koje se na bilo koji način odnose na neki aspekt rodne ravnopravnosti.

Zadani parametri s obzirom na aspekt rodne ravnopravnosti kategorizirani su na sljedeći način:

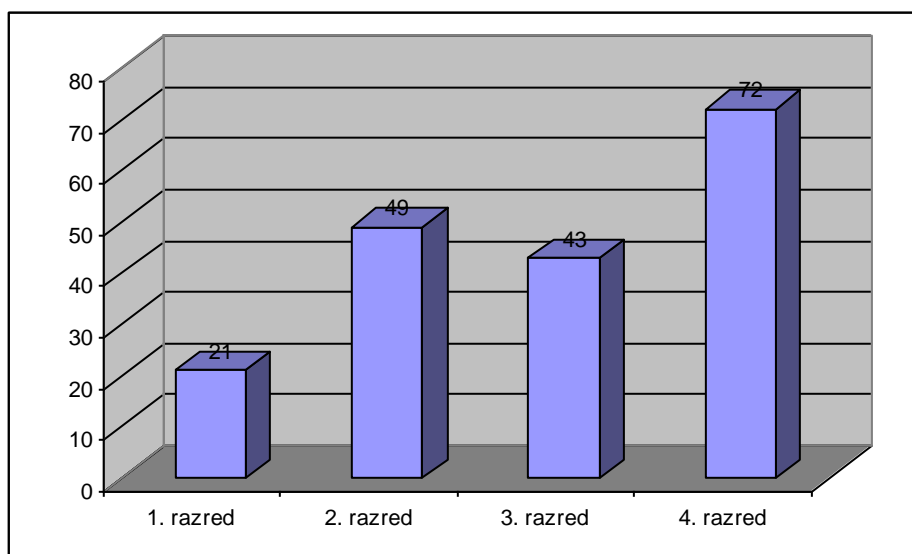
1. Ravnopravnost spolova
 - 1.1. Reproductivna prava – pobačaj
 - 1.2. Reproductivna prava – medicinski potpomognuta oplodnja
2. Bračni i obiteljski status
3. Spolna orijentacija
4. Rodni identitet
5. Rodna ravnopravnost – općenito

U ovom dijelu istraživanja kroz analizu sadržaja izdvojeni su neki od afirmativnih sadržaja iz udžbenika te **svi** diskriminirajući ili negativni sadržaji (neutralni sadržaji zbog brojnosti i irelevantnosti nisu pojedinačno uključivani osim jednog primjera u slučaju rodnog identiteta). U pojedinim primjerima nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi radi li se o diskriminirajućem sadržaju ili se zbog nedorečenosti, nejasnoće ili višeznačja radi o *granično* diskriminirajućem ili općenito negativnom sadržaju pa se stoga uveo i izraz „negativan“ (npr. za primjer br. 10. na str. 31. radi se o pogrešnom upućivanju učenika na odredbu Kaznenog zakona koja se umjesto na položaj žena odnosi na terorističko udruženje). Međutim, u konačnici, bili sadržaji diskriminirajući ili granično diskriminirajući/negativni, svi su obavezno uključeni u ovaj dio analize i interpretirani iz rodne perspektive jer oni također zahtijevaju reviziju jednako kao i sadržaji kod kojih nema nikakve dvojbe da promiču diskriminaciju.

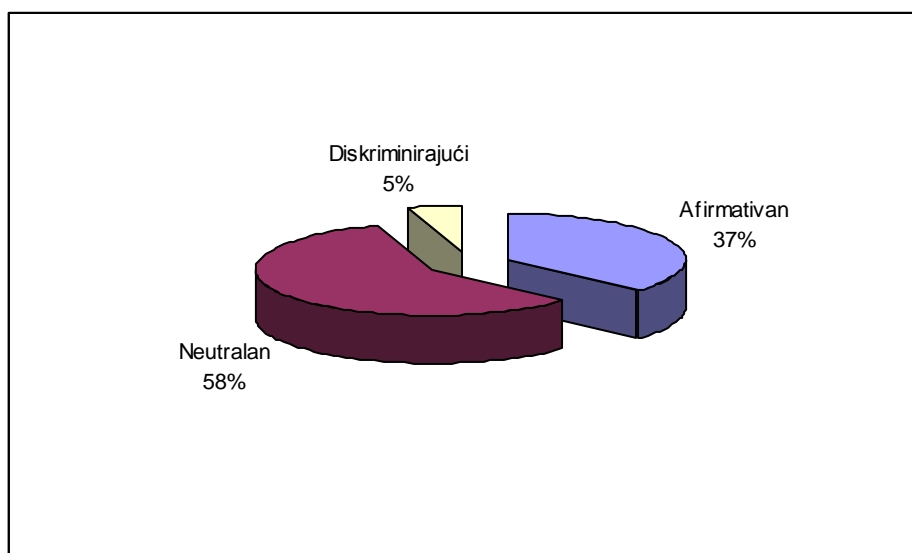
1. Ravnopravnost spolova

Sadržaji vezani za ravnopravnost spolova najviše se obrađuju u udžbenicima za četvrti razred, dok se može primijetiti da ih u udžbenicima za prvi razred ima vrlo malo (grafikon 14.). O ravnopravnosti spolova najvećim dijelom govori se iz neutralne perspektive prepuštajući čitatelju/ici formiranje vlastitog mišljenja na temelju pruženih informacija, no udžbenici dobrim dijelom obrađuju ravnopravnost spolova i na afirmativan način (grafikon 15.). Zabilježeno je i 11 diskriminirajućih sadržaja (od čega se jedan tiče pobačaja, a jedan medicinske oplodnje).

Grafikon 14. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču teme ravnopravnosti spolova po razredima

Grafikon 15. Način na koji se sadržaj dotiče teme ravnopravnosti spolova

- **AFIRMATIVNI primjeri sadržaja iz udžbenika vezano za RAVNOPRAVNOST SPOLOVA**

- **Primjer br. 1.: Promjene**, str. 17.-18., Čoh-Lamot-Matuš: Etika 1

Citat: „No, jeli ohola kraljica uistinu lijepa? Zbog opsjednutosti vlastitom ljepotom, ona postaje zla i nesretna, a time i ružna. Ljepotom ju nadrasa Snjeguljica koju, osim što je lijepa izgledom, krasi i mnoge vrline, važnije od izgleda. (...) Mit Helenu pamti samo po ljepoti, sva druga obilježja njezina bića izgubljena su zbog ljepote. Njezina osobnost, njezin identitet izgubljen je u izgledu. (...) Marilyn Monroe, koja je poput nekog 'industrijskog proizvoda' vladala svijetom zabave, a kao čovjek, kao osoba, bila vrlo nesretna i tragično završila svoj život.“

- **Primjer br. 2.: Seksizam u medijima**, str. 33., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Vrijeđaju li erotizirane fotografije žene? Svode li one žene na seksualne objekte? Kako to da takvih fotografija ima znatno više od onih koje prikazuju razgolićene muškarce? Objasni svoj odgovor.“

Interpretacija primjera br. 1. i 2.: Dva navedena primjera na vrlo afirmativan način obrađuju područje ravnopravnosti spolova. Tekstovi se izravno tiču suvremenog prikazivanja ljudskog tijela (velikom većinom ženskog) kao (seksualnog) objekta, a u sebi sadrže snažan odgojni element koji uz dodatnu artikulaciju nastavnika/ce može na učenike/ce odgojno djelovati u vrlo pozitivnom smislu.

- **Primjer br. 3.: Pitanja za razmišljanje i razgovor - Priča o Ivici i Marici**, str. 46., Čoh-Lamot-Matuš: Etika 1

Citat: „Jeli uobičajeno da se dječaci bore kad su 'ugroženi', a djevojčice se naprosto prepuštaju sudbini? Ne radi li se o stereotipu, odnosno, predrasudi? Argumentirajte primjerima iz vlastitog iskustva.“

Interpretacija primjera br. 3.: Primjer uspješnog postavljanja pitanja na sugestivan način kojim se čitatelja/icu potiče na afirmativan zaključak u pogledu kritičkog propitivanja spolnih stereotipa.

- **Primjer br. 4.: Zadatci**, str. 48., Čoh-Lamot-Matuš: Etika 1

Citat: „U siromašnim istočnoeuropskim zemljama krijumčari ponude djevojkama dobar posao i odvede ih u Izrael, Njemačku, Švicarsku, Japan ili SAD gdje mogu za njih dobiti oko 4000 dolara. Vlasnici ih prisiljavaju batinama, silovanjem i prijetnjama na prostituciju. S deset djevojaka čak i manja javna kuća godišnje može zaraditi milijun dolara.“

Interpretacija primjera br. 4.: U ovom zadatku se na dnu citiranog teksta učenicima/ama postavlja pitanje prepoznaju li oblike ropstva. Primjer jasno daje do znanja da su žrtve modernog ropstva i trgovanja ljudima većinom žene.

- **Primjer br. 5.: Ravnopravnost spolova**, str. 33.-37., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Smatraš da je normalno da odabir tvojega zanimanja, načina života i životnih suputnika bude tvoj osobni odabir. Sve te izbore imaš zato jer si ljudsko biće, a ne zato jer si dječak ili jer si djevojka! (...) Zabranjena je svaka vrsta diskriminacije na osnovi spola, o čemu svjedoči i Ustav RH. Ipak, ono što je na papiru, ne mora značiti da se uvijek primjenjuje u praksi. Čak i u, tzv. naprednim društvima i dalje postoji seksizam, tj. nejednako tretiranje osoba različitog spola. (...) Osim što je ravnopravnost spolova sve češće ugrađena u državne ustave i zakone, i praksa pokazuje da sve više jača svijest da je ispravno priznati različitost i uvažiti je te jednako poštovati sve ljude, neovisno o spolu i rodu kojem pripadaju.“

Interpretacija primjera br. 5.: Pored ovog pozitivnog primjera, još valja istaknuti da su u okviru poglavlja *Ravnopravnost spolova* sadržani i vrlo informativni i edukativni tekstovi *Seksizam u medijima* (prilog s internetskog portala "ZaMirZine.net" iz 2006.) u kojem se navode podaci iz istraživanja o medijskim sadržajima iz 2000. godine i *Saudijke traže pravo da voze automobil* (prilog iz dnevnog lista "Vjesnik" iz 2007.) kojim se tematika ravnopravnosti spolova sagledava iz perspektive multikulturalnosti.

- **Primjer br. 6.:** *Odnosi među spolovima u suvremenom svijetu*, str. 38.-42., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Ipak, usprkos svim postignućima mnogi pokazatelji upozoravaju kako i danas postoji određena neravnopravnost i dvostruka mjerila koja vrijede za žene i za muškarce. Opravdano je postaviti sljedeća pitanja: Zašto je i danas manje žena u politici na rukovodećim mjestima premda žene predstavljaju preko 50% stanovništva? (...) Zašto su žene u prosjeku slabije plaćene od muškaraca, a ženska je nezaposlenost veća od muške? (...) Radi li danas većina žena dva posla, od kojih je jedan neplaćen? (...) Postoje li različita mjerila za muškarce i žene? (...) Je li danas teže nego ikad biti uspješna žena? (...) Postaju li žene robovi modne i kozmetičke industrije? (...) Iskorištavaju li mediji seksualnost žena za prodaju svojih proizvoda? (...) Zašto su žene većinske žrtve iskorištavanja u pornografskoj industriji i prostituciji te češće postaju žrtve trgovine ljudima (eng. traffickinga)? (...) Kako to da je i dalje broj žena koje zlostavljaju muškarci mnogo veći nego broj muškaraca koje zlostavljaju žene?“

Interpretacija primjera br. 6.: Pored ovog pozitivnog primjera, još valja istaknuti da su u okviru poglavlja *Odnosi među spolovima u suvremenom svijetu* sadržani i vrlo informativni i edukativni tekstovi *Nakon što su stoljećima žene držale tri kuta kuće, sada ih moraju prepustiti partnerima* (prilog iz dnevnog lista "Vjesnik" iz 2009.), *Fenomen staklenog stropa u svijetu i Hrvatskoj* (prilog s internetskog portala „Kapital-Plus.net" iz 2007.) i *Šokantni rezultati: pet petina muškaraca misli da je u redu udariti ženu ili djevojku* (prilog s internetskog portala "Tportal.hr" iz 2009.).

- **Primjer br. 7.:** *Zadaci - Odnosi među spolovima u suvremenom svijetu*, str. 62., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Saznaj koje su glavne odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova koji je stupio na snagu 15. srpnja 2008.“

Interpretacija primjera br. 7.: Učenike/ce se upoznaje sa Zakonom o ravnopravnosti spolova.

- **Primjer br. 8.:** *Žene straga, muškarci sprijeda!*, str. 7., I. Čehok: Etika 3

Citat: „TEL-AVIV - Izraelska vlada razmatra mogućnost razdvajanja muškaraca i žena na nekim državnim autobusnim linijama, što zahtijevaju ultraortodoksi Židovi. (...) njima je neugodno kada se u autobusima moraju gurati s pripadnicima drugog spola (...) Oporbeni poslanik Ran Cohen rekao je da bi ozakonjenje te prakse bilo 'početak tragedije i uvođenje normi iz Irana i Afganistana, gdje su žene stavljene u položaj ropkinja ili životinja'.“

Interpretacija primjera br. 8.: Vrlo zanimljiv i afirmativan izbor teksta gdje se kroz navođenje ekstremnog slučaja iz Izraela predočava apsurdnost spolne segregacije.

➤ **Primjer br. 9.:** *Spolnost kao radost - Što vi mislite*, str. 43., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Je li ispravno i danas isticati kvalitete ženske seksualnosti kao izvora muške duhovnosti? (...) Seksizmi su danas nepoželjni. Navedite nekoliko uobičajenih seksizama iz svoje sredine. (...) Zašto Crkva ističe ženske kvalitete kao majčinske i supružničke, a umanjuje ostale? Obrazložite svoje mišljenje.“

Interpretacija primjera br. 9.: Dobar primjer poticanja kritičkog razmišljanja o različitim oblicima neravnopravnosti spolova.

• **DISKRIMINIRAJUĆI/NEGATIVNI primjeri sadržaja iz udžbenika vezano za RAVNOPRAVNOST SPOLOVA**

➤ **Primjer br. 1.:** *Orijentacija u vlastitom kulturnom okružju*, str. 96., V. Šipuš: Etika 1

Citat: (tekstualni osvrt na narodnu pjesmu *Vino piju Turci u mehani*): „Pjesma možda zvuči neobično, no poruke koje ona prenosi pokazuju kulturno okružje u kojem je pjesma mogla nastati. Patrijarhalni odnos duboko je ukorijenjen u hrvatskoj kulturi. Ta se karakteristika osjeća upravo u narodnim pjesmama. Žene u Hrvatskoj ponajviše su čuvarice tradicionalnog mentaliteta, „ognjišta“ koje se često spominje da bi se izrazila vjera u obitelj. Obiteljske vrijednosti u samom su vrhu vrijednosnog sustava, što je ispravno, ali uloge u obitelji trebaju biti bolje podijeljene. Tradicionalni sustav, po svojim običajima, zakonima, moralom, uspio se održati, usprkos agresivnim propagandnim porukama masmedija. Tradicija se u Hrvatskoj prilično žilavo odupire promjenama.“

Interpretacija primjera br. 1.: Ovaj tekst dio je osvrta na prethodno citiranu narodnu pjesmu iz Oriovca *Vino piju Turci u mehani* u kojoj se spominje mladić koji svojoj djevojci daje do znanja da bi je mogao istući ako se naljuti („*Ne šeći se moja virna ljubo zaban konjic da te ne pogazi (...), a ja ljućan da te ne istučem.*“). Pjesmu autorica koristi kao primjer patrijarhalnosti hrvatskog društva u prošlosti i ističe da je on *duboko ukorijenjen u hrvatskoj kulturi*. Žene se pritom opisuje kao *čuvarice tradicionalnog mentaliteta, ognjišta*, odgovorne za obiteljske vrijednosti koje su pozicionirane u sam vrh vrijednosnog sustava zajednice. Međutim, u potpunosti izostaje kritički osvrt na spomenuti iskaz nasilja mladića prema djevojci. U osvrtu se samo spominje da pjesma *možda zvuči neobično* te da predstavlja ogledni prikaz patrijarhalnosti nekog prošlog doba. Tvrdnja da *uloge u obitelji moraju biti bolje podijeljene* također ne može odaslati afirmativnu poruku jer je rečenica nedorečena i nije zapravo jasno na koji način bi bilo poželjno podijeliti te uloge. S druge strane, sljedeća rečenica suprotstavlja *moralni tradicionalni sustav agresivnim propagandnim porukama masmedija* koje još uvijek ne uspijevaju iskvariti pozitivne tradicionalne vrijednosti čime se kod čitatelja/ice stvara dojam da mediji kao snažna sila imaju zlu namjeru za zatomljenjem tradicionalnih obiteljskih vrijednosti za koje se s druge strane implicira da su ispravne. Pritom u potpunosti izostaje osvrt na negativan aspekti patrijarhalnih obiteljskih vrijednosti koje su s druge strane ispravne. Pritom u potpunosti izostaje osvrt na negativan aspekt tih vrijednosti iskazanih u pjesmi. Stoga, uzimajući u obzir cjelokupan tekst, nedostaje jasna distinkcija isticanja pozitivnih strana tradicionalnih obiteljskih vrijednosti i negativnog segmenta nasljeđa patrijarhalnog društva koji uključuje neravnopravan položaj žena u ovom tekstu čak predočen kroz obiteljsko nasilje kao nešto uobičajeno.

Treba napomenuti da je ta distinkcija integrirana u udžbenik, ali tek u rubrici *Što vi mislite...* na kraju cjeline na str. 101. gdje se učenike/ce potiče na promišljanje o diskriminaciji i

zlostavljanju žena i njihovo povezivanje sa patrijarhalnim utjecajima. Kroz nekoliko pitanja koja rubrika sadrži učenike/ce se potiče da vrlo kritički sagledaju problem, no čitanjem glavnog teksta kao cjeline može se steći potpuno suprotan dojam, a razmak od šest stranica čini problematičnom metodičku povezanost pitanja s tekстом.

- **Primjer br. 2.:** *Produblјivanje promišljanja o čovjeku, religija i etika – Zadatak*, str. 54., Čoh, Lamot, Matuš: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Neki teolozi vezuju hebrejsku riječ za rebro s onim što mi povezujemo s riječju srce. To bi značilo da je čovjeku oduzeto ono što vežemo uz emocionalnu inteligenciju i dano biću drukčijem od njega. Njemu je pak ostala ona moć koja se veže uz glavu – razum. Zato se slikovito kaže da je muž glava ženi, a ona je njegovo srce. (...) Na takvo razlikovanje muških i ženskih duševnih i duhovnih moći naišli smo i u bajci o Ivici i Marici. Nastavite raspravu koju ste o toj temi vodili. Uočite da je i ovdje naglasak na međusobnom prožimanju i obogaćivanju poštovanjem različitosti.“

Interpretacija primjera br. 2.: Referirajući se na religijsku predaju navedeno je da hebrejski naziv za rebro u drugim kulturama znači „srce“ te se temeljem te informacije navodi slikoviti prikaz da je muž glava ženi, a ona njegovo srce, tj. njegovom *razumu* se suprotstavlja ženina emocionalna inteligencija. U nastavku se takav stereotip produbljuje nadovezujući se na priču o Ivici i Marici te potvrđujući ispravnost te teze na kraju ustvrđujući da je *ovdje naglasak na međusobnom prožimanju i obogaćivanju poštovanjem različitosti*. Ovaj dio teksta kao cjelina predstavlja stereotip jer se implicira generalizacija da ženama nedostaje razuma, a muškarcima emocionalne inteligencije te se takav opis čak ocjenjuje kao *obogaćivanje poštovanjem različitosti*. Osim toga potvrda takve teze nalazi se u bajci o Ivici i Marici pri čemu treba imati na umu da se ovdje radi o uzrastu učenika/ca većinom od 16 godina starosti (2. razred srednje škole) gdje je didaktički upitna svrhovitost uvrštavanja navedene bajke kao popratnog teksta i nečega na čemu se temelji tradicionalna percepcija o razlikama između žena i muškaraca. U tom slučaju primjerenije bi bilo pozvati se na psihologijska istraživanja o spolnim razlikama po pitanju emocionalne inteligencije (dok je pojam *razum* neophodno razložiti u kontekstu matematičke i logičke inteligencije). Ovo je jedan od primjera gdje je vrlo jasno vidljiv propust u vidu nedostatka primjene interdisciplinarnosti pri sastavljanju tekstova u udžbenicima.

- **Primjer br. 3.:** *Razlike između muškog i ženskog mozga i Ima li što dobro u vezi s muškarcima?*, str. 42., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Zašto žene uvijek žele pričati?“

Interpretacija primjera br. 3.: Dva teksta *Razlike između muškog i ženskog mozga* i *Ima li što dobro u vezi s muškarcima?* prilozi su na kraju poglavlja *Odnosi među spolovima u suvremenom svijetu* i u njima se pokušavaju razložiti neka od znanstveno utemeljenih objašnjenja bioloških razlika među spolovima. Tekstovi imaju različita polazišta.

Prvi tekst *Razlike između muškog i ženskog mozga* njeguje popularno-znanstveni pristup pomoću kojega se u ovom slučaju, namjerom da se znanstvene metode što više pojednostavne s ciljem da ih se učini pristupačnijem širem čitateljstvu, upada u zamku stereotipa pa se tako primjerice nudi apodiktična tvrdnja „Zašto žene uvijek žele pričati?“,

koju se potom pokušava objasniti kroz zaključke izvedene na temelju znanstvenih istraživanja. Pritom se ne navodi izvor tih istraživanja već samo internetski portal koji je te podatke objavio. S obzirom da se ničime ne potiče na kritičko promišljanje o utemeljenosti navedene tvrdnje, a ona sama po sebi predstavlja očiti stereotip, na taj se način kroz citirani tekst preuzet iz vanjskog izvora u udžbenik uvodi diskriminirajući sadržaj.

Drugi tekst *Ima li što dobro u vezi s muškarcima?* njeguje psihološki pristup i navodi jednu od teorija iz psihologije putem koje se pokušavaju objasniti razlike među spolovima, a na kraju teksta učenika/cu se potiče na priklanjanje jednome od dva ponuđena teksta unatoč tome što je jasno da ograničavanje na dva stajališta (uz to vrlo diskutabilna) o složenoj problematici kao što su razlike među spolovima nije pogodno za nuđenje mogućnosti za priklanjanje jednome od njih. S druge pak strane, kako je već napomenuto, utemeljenost ovih tekstova ničime se ne dovodi u pitanje unatoč prisutnosti stereotipnog sadržaja. Slijedom navedenoga, može se ustvrditi da premda su tekstovi *Razlike između muškog i ženskog mozga* i *Ima li što dobro u vezi s muškarcima?* provokativni i mogu biti pogodni za poticanje rasprave, metodičke upute na kraju teksta ne prate adekvatno tu namjeru i na taj način otvaraju mogućnost usvajanja stereotipa.

➤ **Primjer br. 4.:** *Usamljena*, str. 37., I. Čehok: Etika 4

Citat: „Koliko sam profesionalno uspješna, toliko sam privatno neuspješna (...) Često na poslu sretnem privlačne muškarce, ali paralizira me strah da se ne osramotim jer ne znam kako se ponašati u muškom društvu. Da li da ih tretiram kao prijatelje? Ili da budem provokativna? (...) Jednom mi je neki muškarac rekao da se moram promijeniti, inače ću ostati sama. (...) Samo mi nemojte savjetovati da koketiram, jer to jednostavno ne mogu!“

Interpretacija primjera br. 4.: Riječ je o popratnom tekstu poglavlja „Identitet“ gdje se prikazuje osobna ispovijest mlade poslovno uspješne žene koja se suočava s određenim poteškoćama u privatnom životu, a u pitanjima ispod citiranog teksta autor postavlja pitanje za promišljanje: „Iznose li oni tipične mladenačke probleme?“ Dakle, opisanu nesigurnost djevojke (pritom i uspješne poslovne žene) koja se očituje u osobnom preispitivanju treba li pribjeći provokativnosti i koketiranju da bi privukla muškarce, dovodi se u kontekst tipičnih mladenačkih problema. Time se pridonosi seksističkom percipiranju poslovne žene koja se opredijelila za karijeru kao žene koja je „neženstvena“ i neprivlačna muškarcima te kao „uljeza“ koji se ne snalazi u „muškom poslovnom svijetu“, stavljajući tako rodnu ulogu žene u stereotipne okvire. Pored toga, autor u obraćanju čitateljima/cama ovaj problem uopće ne problematizira, već samo postavlja pitanje: „Primjećujete li, primjerice, strah od izolacije?“ Zbog toga ovaj tekst predstavlja vrlo loš odabir za popratni sadržaj integralnog dijela poglavlja.

➤ **Primjer br. 5.:** *Spolnost kao radost - Što vi mislite*, str. 43., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Žene u politici u Hrvatskoj često se ljute na svoje muške kolege zbog njihova podcjenjivačkog i seksističkog stava prema ženama. Što mislite, čime je uzrokovan takav stav? Obrazložite svoje mišljenje.“

Interpretacija primjera br. 5.: Jedan od više primjera nepotrebne generalizacije u ovom udžbeniku koja uzrokuje pojavu diskriminirajućeg sadržaja: u ovom slučaju radi se o tome da svi političari muškog spola imaju podcjenjivački i seksistički stav prema ženama u politici.

➤ **Primjer br. 6.: Odgovornost u seksu i promiskuitet - Što vi mislite, str. 51., V. Šipuš:**
Etika 4

Citat: „Može li zakon natjerati oca da snosi posljedice trudnoće mlade djevojke? (...) Komu se u pravilu na našim sudovima dodjeljuju djeca, ocu ili majci? Jeli Vam poznat primjer da je otac zahtijevao na sudu da djeca pripadnu njemu? Ako vam je poznat takav događaj, koje je argumente iznosio otac, zašto želi djecu? (...) Ima li muškarac pravo ne priznati svoje dijete? Osuđuje li ga društvo ako djevojku ostavi u nevolji? Obrazložite. (...) Neželjena trudnoća česta je pojava. Tko uvijek ispašta zbog toga, a tko ne snosi nikakve posljedice? Zašto? (...) Što mislite, jeli moralnije da mladić napusti djevojku koja je s njim zatrudnjela ako prema njoj ne osjeća ljubav ili da joj pomogne i ostane s njom makar je ne voli? Obrazložite.“

Interpretacija primjera br. 6.: Citirana pitanja nadovezuju se na tekst namijenjen za vježbu kritičkog razmišljanja pod naslovom „Upomoć, trudna sam!“ u kojem se opisuje slučaj trudne djevojke koju je napustio mladić s kojim je zatrudnjela. Pitanja uspijevaju u namjeri poticanja čitatelja/ice na kritičko razmišljanje i djelomično korektno problematiziraju problem neželjene trudnoće kod mladih ljudi (npr. spominje se problem neplaćanja alimentacije, učenicima/cama se sugerira da pogledaju igrani film *Kramer protiv Kramera*, obiteljsku dramu u kojoj se otac i majka bore za skrbništvo nad djetetom i dr.). Međutim, jedan dio pitanja kao polazište koristi stereotipno percipiranje ponašanja mladića koji, prema onome što se može zaključiti iz teksta, mahom nemaju osjećaj odgovornosti prema djetetu i partnerici, teže nepriznavanju očinstva, ne traže skrbništvo nad djecom na sudu i ne snose nikakve posljedice za neželjenu trudnoću. Takvim obrascem se neodgovorno ponašanje mladića prezentira kao samorazumljiva i normalna pojava. Tako se primjerice učenicima/cama sugerira da razmisle iz kojih razloga otac želi djecu pri sudskoj parnici za skrbništvo, kao da očinska ljubav nije nešto što je samorazumljivo već izrazito neobično. Kako bi se poništio takav dojam, idealno metodičko rješenje bilo bi kada bi se tekstu „Upomoć, trudna sam!“ kao protuteža uveo i tekst koji opisuje pozitivan primjer iskazivanja odgovornosti muškarca prema djetetu i partnerici te kada se pri postavljanju pitanja ne bi polazilo iz perspektive stereotipnih pogleda na odgovornosti partnera prilikom neželjene trudnoće u kojem se naglašava izrazito rijetka pojava očeva koji žele skrbništvo nad svojom djecom prilikom razvoda braka. Nadalje, posljednje citirano pitanje je postavljeno iz perspektive muškarca kao pojedinca koji jedini ima moć odlučivanja i mogućnost izbora hoće li ostati sa ženom i djetetom ili ih napustiti u slučaju da ne osjeća ljubav prema majci. Na taj način žena i dijete se dovode u kontekst objekta u potpunosti ovisnog o volji muškarca. Također, pogrešno je u istoj rečenici problematizirati dvojbe hoće li mladić djevojci "pomoći" i "ostati s njom" te ih predstavljati kao mogućnosti izbora mladića. Između te dvije formulacije postoji velika razlika: "pomoći" je mladićeva zakonska obveza, a "ostati s njom" u smislu veze ili braka je proizvoljna odluka koja bi trebala biti temeljena na međusobnom dogovoru između partnera, a nikako odluka koja je potpuno ovisna o volji mladića. Drugim riječima, pitanje o tome treba li mladić pomoći trudnoj djevojci ne bi uopće trebala biti predmetom moralne dvojbe na koju djevojka nema nikakvu moć utjecaja.

➤ **Primjer br. 7.:** *Odgovornost za stupanje u brak*, str. 53.-54., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Prema definiciji brak je zajednica muža i žene kojoj je krajnja svrha podizanje potomstva. Posebno na ženu vrši se pritisak jer ona mora voditi računa o svom 'biološkom satu', završavanju škole, traženju zaposlenja i postizanju ekonomske zrelosti. Kad sve to ostvari, tek je onda spremna ostvariti bračnu zajednicu. Osim toga, mora paziti da joj bračni drug, budući otac djeteta ne bude prestar zbog potomstva za koje nije dobro da ima starog oca, pa ni majku. (...) Na ženu ipak pada i dalje najveći teret odgovornosti, posebno što se tiče njezine psihofizičke spremnosti na podizanje potomstva. Zbog promjene uvjeta života, više nego ikad prije, žena se mora brinuti za vrijeme kada je spremna na materinstvo. (...) Ona sama mora procijeniti kada je vrijeme u kojem će osjećati da to može, unatoč potpori koju ima sa strane. Ona također mora imati potporu za vlastitu odluku o broju djece koju može podići te da ne bude prevelik razmak u godinama između djece, kao i između nje i djece. Za to se ona treba dovoljno dugo spremati, a odluke mora donositi bez ičijeg pritiska. (...) Vlast je također dužna da se blagonaklono i s razumijevanjem odnosi prema izostancima s posla zbog djece, porodijskom dopustu i pravima djeteta i majke.“

Interpretacija primjera br. 7.: U tekstu se zanemaruje primjerice sociološka ili pravna definicija braka, već se usredotočuje na religijsku definiciju čime se u središte stavlja njegova prokreacijska funkcija. Također se kroz cjelokupan tekst govori o braku u funkciji podizanja potomstva kao jedinog mogućeg izbora, propuštajući ukazati na pluralnost obiteljskih statusa te zanemarujući ostale funkcije obitelji: psihološko-emocionalnu, odgojno-socijalizacijsku i ekonomsku. Nadalje, tekst primarno govori o braku iz perspektive zaštite materinstva i velikoj obvezi žene kao majke. Međutim, problematiziraju se isključivo odgovornosti žene, odnosno majke, dok se odgovornosti muža, odnosno oca, uopće ne spominju. Tek se u nekoliko rečenica spominju općenito roditelji u množini i to ne u kontekstu nekih konkretnih odgovornosti. Primjerice, ističe se da žena, između ostalih, ima i odgovornost paziti da budući otac ne bude prestar zbog potomstva te da mora sama donijeti odluku o broju djece koju je u stanju podići. S druge strane, odgovornosti oca mogu se tek naslutiti kada se govori o *potpori koju žena ima sa strane*. Također se ne razlučuje roditeljni od roditeljskog dopusta (kojeg i majka i otac imaju mogućnost ravnopravno koristiti¹²), već se samo spominje *porodijski dopust* majke za koji *vlast mora imati razumijevanja*. Na temelju navedenoga stječe se dojam da je razumljivo da sve bračne odgovornosti (koje se pak vežu isključivo za podizanje potomstva) leže isključivo na ženama. Stoga se može ustvrditi da se radi o tekstu koji na vrlo stereotipan način progovara o bračnim odgovornostima žene i muškarca.

➤ **Primjer br. 8.:** *Brak i obitelj - Primjena lekcije*, str. 56., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Opišite jednu tradicionalnu i jednu suvremenu obitelj u kojoj postoji ravnopravnost spolova. Pokušajte predvidjeti hoće li se neki tradicionalni elementi i koji u obitelji održati ili će obitelj još više slabjeti kao institucija.“

Interpretacija primjera br. 8.: Ovakvo postavljeno pitanje suvremena obitelj u kojoj postoji ravnopravnost spolova povezuje se sa slabljenjem obitelji kao institucije iz čega se može zaključiti da bi upravo ravnopravnost spolova mogla biti uzrokom slabljenja obitelji. Primjetno je da se prethodno u tekstu lekcije ne razlažu razlike između tradicionalne i

¹² Čl.13. st.3. Zakona o roditeljskim i roditeljskim potporama (NN 85/08,110/08 i 34/11)

suvremene obitelji, no unatoč znanjima koje su učenici/ce imali/e priliku steći kroz gradiva drugih nastavnih predmeta (npr. sociologije), ovakvu formulaciju je neophodno potkrijepiti dodatnim informacijama o promjenama u suvremenoj obitelji. Zaključno, svakako treba naglasiti da se temeljnu vrednotu ustavnog poretka Republike Hrvatske kao što je ravnopravnost spolova nipošto ne bi smjelo dovoditi u vezu sa slabljenjem ili raspadom institucije obitelji.

➤ **Primjer br. 9.:** *Jeli ljubav umijeće - Što vi mislite*, str. 60., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Za ostvarenje ciljeva u ljubavi muškarci se koriste uspjehom, moći i bogatstvom, dok se žene trude da budu privlačne. Što mislite što je tomu uzrok? Obrazložite.”

Interpretacija primjera br. 9.: Prije svega treba naglasiti da se ovdje ne radi o citatu ili na neki način integriranom sadržaju iz drugog izvora, već isključivo o metodičkoj uputi autorice udžbenika. Stoga je očigledno da ne samo da se radi o primjeru promicanja stereotipnih modela ponašanja muškaraca i žena u ljubavi kroz grubu generalizaciju čime se temeljem spola diskriminira i žene i muškarce, već se također kao široko prihvaćene predstavljaju vrlo upitne moralne vrijednosti gdje se uspjeh, moć i bogatstvo s jedne te fizički izgled s druge strane naglašavaju kao sredstva za ostvarivanje ciljeva u ljubavi. Takav odnos među spolovima odgovara stereotipnom modelu muškarca koji demonstracijom moći i materijalnim sredstvima nastoji impresionirati žene, a žene pak imaju zadatak izgledati kao što ljepši ukras kako bi mogle biti izabrane od strane "moćnijeg" spola.

➤ **Primjer br. 10.:** *Položaj žena u Hrvatskoj*, str. 87., V. Šipuš: Etika 4

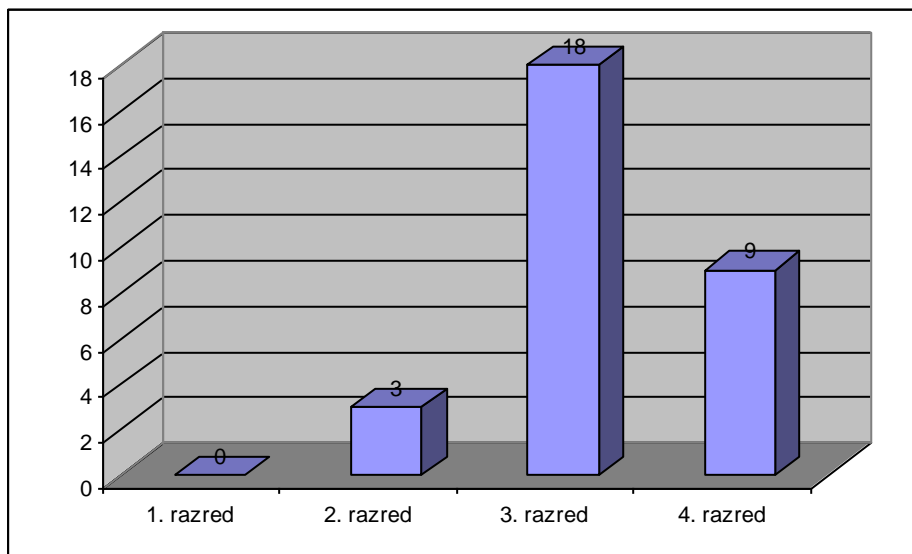
Citat: „Koga štiti članak 102. Kaznenog zakona?”

Interpretacija primjera br. 10.: Članak 102. novog Kaznenog zakona (NN 125/11) koji stupa na snagu 01. siječnja 2013. godine odnosi se na kazneno sankcioniranje terorističkih udruženja te nema veze sa položajem žena u Hrvatskoj. Pri navođenju zakonskih odredbi u školskim udžbenicima bilo bi preporučljivo ne navoditi konkretan članak zakona zbog njihove podložnosti izmjenama, već navesti primjerice „zamoli nastavnika/cu da ti pomogne potražiti odredbu zakona koja se odnosi na tu i tu temu“ ili „pronađi i prouči odredbu zakona koja se odnosi na tu i tu temu“. (NAPOMENA: nije diskriminirajući već negativan sadržaj koji također treba biti podložan izmjeni)

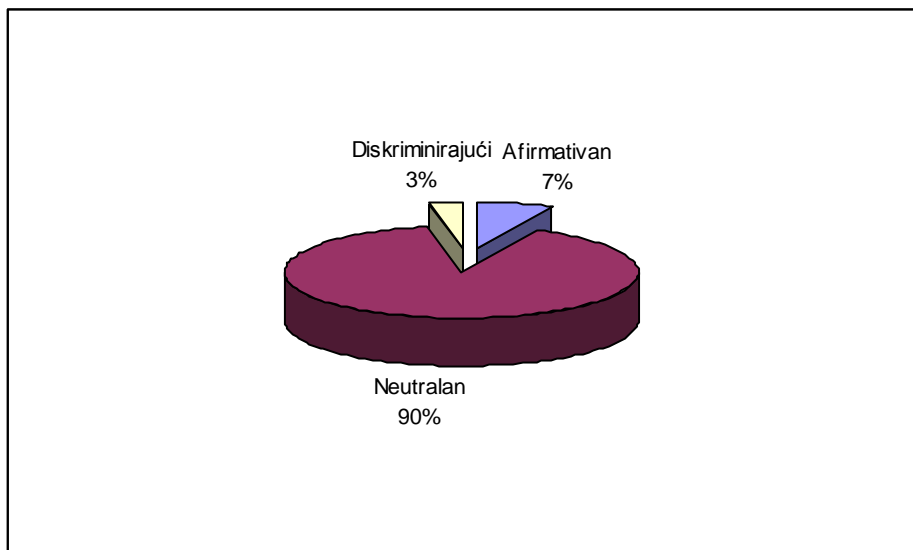
1.1. Reproductivna prava - pobačaj

Sadržaji vezani za temu pobačaja očekivano se najviše obrađuju u udžbenicima za treći razred (uzimajući u obzir propisano nastavnim programom), dok ih zamjetan broj ima i u četvrtom razredu (grafikon 16.). O pobačaju se najvećim dijelom govori iz neutralne perspektive (grafikon 17.). Zabilježen je i jedan diskriminirajući sadržaj (vidi str. 33.).

Grafikon 16. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču teme pobačaja po razredima

Grafikon 17. Način na koji se sadržaj dotiče teme pobačaja

- **AFIRMATIVNI primjer sadržaja iz udžbenika vezano za POBAČAJ**

- **Primjer: *Odgovornost za ljudski život*, str. 81., V. Šipuš: Etika 4**

Citat: „Neželjenih će trudnoća ipak uvijek biti, a tako i neželjenih abortusa. Nitko ne želi abortirati, ali splet nesretnih okolnosti katkada dovede ženu u situaciju da nema drugog izbora osim abortusa. Svjesni smo da abortus nije dobar. Nitko se njime ne ponosi. Abortus je, nažalost, ipak nužnost. Kad se to ipak dogodi, nitko nema pravo sramotiti ženu zbog toga jer nitko nema pravo suditi o njenim razlozima. Smanjiti abortuse neće nikakve moralne norme, prijetnje kaznama pakla, izazivanje grižnje savjesti. Jedini je lijek protiv abortusa pravovremena, jednostavna, svagdje pristupačna i odgovorna kontracepcija.“

Interpretacija primjera: Premda su pojedini dijelovi ovog citata podložni preispitivanju iz razloga što autorica ne odstupa od generalizacija i isključivosti u stilu pisanja, ipak ga se u cjelini može smatrati pozitivnim zbog antidiskriminacijske poruke koju sadrži.

- **DISKRIMINIRAJUĆI primjer sadržaja iz udžbenika vezano za POBAČAJ**

- **Primjer: *Odgovornost za ljudski život*, str. 80.-82., V. Šipuš: Etika 4**

Citat: „Prema Ustavu Republike Hrvatske svako ljudsko biće ima pravo na život. (...) Aristotel je smatrao da duša ulazi u ljudsko tijelo 40. dan nakon začeća. (...) Zakonodavstva, naime, koja dopuštaju pobačaj ustrojena su upravo prema tome Aristotelovu načelu i smatra se da je legalno pobaciti do isteka šestog tjedna trudnoće. Suvremena medicinska znanost uči nas da iz zametka čovjeka, ma kako on bio 'mlad': upravo ako je 'star' samo jednu minutu, neće nastati ni orangutan ni krastavac, nego pravi pravcati čovjek. Ta nas činjenica neizmerno obvezuje na poštovanje ljudskog života od početka do smrti. (...) Zaštita od trudnoće pravo je žene, ali abortus nije dobar ni zbog zdravstvenih ni zbog moralnih razloga. Odgovornost prema životu vlastita djeteta najveća je odgovornost. Nužno je da žena bude psihofizički posve spremna u trenutku kada na svijet želi donijeti dijete. Ali ona mora biti i odgovorna. (...) Onaj tko sprečava širenje sredstava za kontracepciju, sukrivac je u mogućem abortusu. Ne treba zaboraviti, nerođeno dijete ne može se braniti i u tome je najveća tragedija. (...) Neželjeno dijete ipak je bolje prihvatiti ako postoje i minimalne okolnosti za takvu odluku. Neželjeno dijete je također dijete i ako se ono rodi, netko će ga možda posvojiti ili će ga roditelji ipak na kraju moći podizati s ljubavlju.“

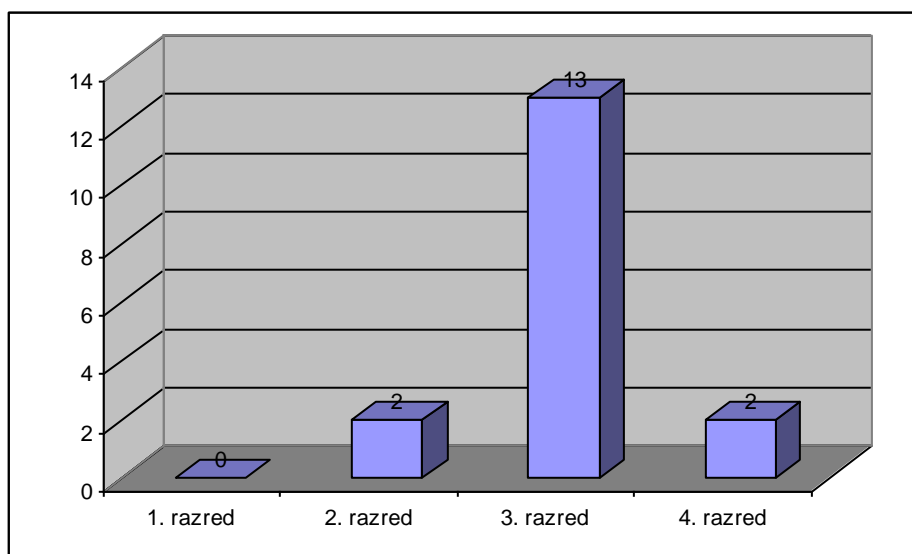
Interpretacija primjera: Osim što se u ovom tekstu čitateljima/cama ne pružaju potpune informacije (što se može naslutiti odmah na početku poglavlja u najavi ciljeva i svrhe lekcije: "Naučit ćete značenje pojma 'pravo na život'", isključujući učenje o pojmu 'pravo na izbor'), on također sadrži određene netočne informacije. Tako se primjerice ustvrđuje da zakonodavstva koja dopuštaju pobačaj tu odluku temelje na Aristotelovom načelu o početku života 40. dana nakon začeća (čime se implicira da to nije stav medicinske struke), a s druge strane se tom filozofskom stavu suprotstavlja učenje *suvremene medicinske znanosti* za koju se navodi da nas uči da ljudski život počinje trenutkom začeća te da, u skladu s time, abortus nije općenito dobar zbog moralnih razloga. Međutim, suprotno tekstu u kojem se poziva na *suvremenu medicinsku znanost* takav stav se ne potkrepljuje znanstveno utemeljenim medicinskim činjenicama, već citiranim tekstom o pobačaju iz Katekizma Katoličke Crkve, kao što se ne spominje niti činjenica da je upravo na temelju medicinske struke u svim europskim zemljama, uključujući i Republiku Hrvatsku, pobačaj dopušten izuzev Malte i Vatikana koje su jedine od 50 europskih zemalja u kojima je pobačaj zabranjen bez iznimke. Pored navedenoga, pojavljuje se isti problem kao i u tekstu *Odgovornost za stupanje u brak* gdje se naglašava velika odgovornost majke, a zanemaruju

iste odgovornosti oca. U cjelini je primjetno da u prvi plan iskaču određeni subjektivni stavovi autorice te je tekst mahom pisan na način da se autorica obraća čitatelju/ici iznoseći vlastiti moralni sud o tome što je ispravno, a što nije, pritom proglašavajući stav o početku života začecem znanstvenom činjenicom pozivajući se na suvremenu medicinu. I na kraju teksta u rubrici *Što vi mislite*, učenicima se postavlja pitanje na sugestivan način: „*Mislite li da je dobro što je kod nas abortus legalan?*“. Stoga je ovaj dio teksta jedan od brojnih vrlo problematičnih sadržaja u ovom udžbeniku za četvrti razred.

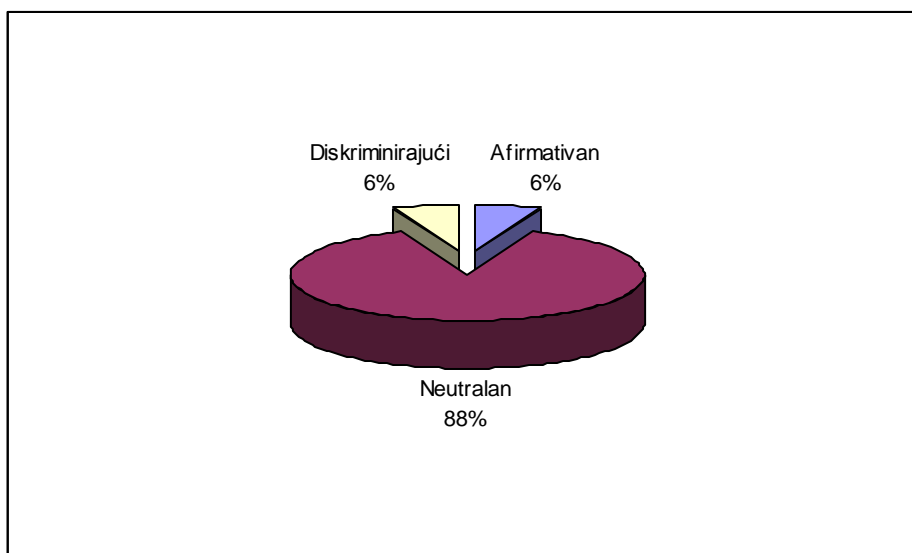
1.2. Reprodktivna prava - medicinski potpomognuta oplodnja

Sadržaji vezani za temu medicinski potpomognute oplodnje očekivano se najviše obrađuju u udžbenicima za treći razred (uzimajući u obzir propisano nastavnim programom), dok ih se u drugim godištim spominje tek usputno (grafikon 18.). O medicinski potpomognutoj oplodnji najvećim se dijelom govori iz neutralne perspektive (grafikon 19.). Zabilježen je i jedan diskriminirajući sadržaj.

Grafikon 18. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču teme medicinski potpomognute oplodnje po razredima

Grafikon 19. Način na koji se sadržaj dotiče teme medicinski potpomognute oplodnje

- **AFIRMATIVNI primjer sadržaja iz udžbenika vezano za MEDICINSKI POTPOMOĞNUTU OPLODNJU**

➤ **Primjer: Stvaranje života: umjetna oplodnja**, str. 82., T. Reškovic: Bioetika

Citat: „Čini se da veliki broj ljudi doživljava medicinski potpomognutu oplodnju kao moralno neutralnu, kao što je, recimo, moralno neutralno liječenje upala antibioticima. Naime, danas se neplodnost tretira kao bolest, a medicinski potpomognuta oplodnja je terapija kojom se ta bolest liječi.“

Interpretacija primjera: Jedini primjer teksta u udžbenicima etike o medicinski potpomognutoj oplodnji u kojem se navodi stav medicinske struke o tretiranju neplodnosti.

- **DISKRIMINIRAJUĆI primjer sadržaja iz udžbenika vezano za MEDICINSKI POTPOMOĞNUTU OPLODNJU**

➤ **Primjer: Kloniranje**, str. 84.-85., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Postoje dvije metode kloniranja: embrionalno i kloniranje odraslog preko DNK. Ljudsko embrionalno kloniranje počinje standardnom oplodnjom 'in vitro', kada se u Petrijevoj zdjelici spoje ljudski spermij i jajašce te se zigota implantira u maternicu. Na taj način nastaju 'djeca iz epruvete', rezultat neplodnosti roditelja. No ako bismo etički postavili problem, kad bismo čak i zanemarili uništavanje većeg broja zametaka (što je moralno nedopustivo!) da bi se dobio jedan sposoban za preživljavanje, nametnulo bi se pitanje: Smije li žensko tijelo služiti kao inkubator? Jesu li žene uopće svjesne te činjenice? Premda se tako rođena djeca ne razlikuju od svojih vršnjaka rođenih normalnim putem, hoće li se ona ipak osjetiti usamljena među normalno rođenom djecom? (...) Za kloniranje je potrebna maternica koja služi kao inkubator. Žena pri tome ne mora nužno biti obaviještena o tome kakav je klon dospio u njezino tijelo. Muškarac bi u takvom procesu postao nepotreban. Žena bi i dalje dakle, morala nužno postojati, muškarac je suvišan! Kako vam se čini takvo razmišljanje? Biste li željeli živjeti u svijetu u kome žene služe kao inkubatori, a muškarci nisu potrebni? Kako bi tada izgledalo ljudsko društvo? Ako se i ne pozovemo na crkveno učiteljstvo o kloniranju (koje nedvosmisleno takve postupke osuđuje), naš razum nam govori da ako sami ne bismo voljeli biti klonovi, kojim pravom očekujemo to od svoje djece. Tko ne može zamisliti život bez djece, ne mora živjeti usamljeno: posvajanje djeteta koje nema roditelja mnogo je veća zasluga od autorepliciranja.“

Interpretacija primjera: Tema medicinski potpomognute oplodnje u ovom udžbeniku sadržana je u tekstu pod nazivom *Kloniranje*. I u ovom dijelu udžbenika se provlači stav autorice o nastanku ljudskog života od trenutka začeća (kao i u dijelu koji problematizira pobačaj) pa se u tom kontekstu napominje da je uništavanje većeg broja zametaka prilikom medicinski potpomognute oplodnje moralno nedopustivo. O medicinski potpomognutoj oplodnji iznosi se izrazito negativan stav te se naziva *autorepliciranjem*, zatim se u dva navrata maternica, odnosno žensko tijelo, nazivaju *inkubatorom*, a djecu začetu putem medicinski potpomognute oplodnje *djecom iz epruvete* i *klonovima* koji bi se mogli osjetiti usamljenima među *normalno rođenom djecom*. Ukratko, medicinski potpomognuta oplodnja obrađuje se kao nešto što je bliže području znanstvene fantastike nego medicine, te kao i u slučaju pobačaja ranije u istom udžbeniku, prema izloženom daje se zaključiti da to pitanje zapravo ne predstavlja nikakvu moralnu dvojbu već moralno nedopustiv čin koji treba osuditi.

Pritom se u potpunosti zanemaruje činjenica da je medicinski potpomognuta oplodnja metoda liječenja koja obuhvaća utvrđivanje uzroka smanjene plodnosti i uklanjanje zdravstvenih razloga smanjene plodnosti te primjenjuje samo ako bračni drugovi ne mogu na drugi način ostvariti želju za vlastitim potomstvom¹³, a muška i ženska neplodnost klasificirane su kao bolesti genitalno-urinarnog sustava¹⁴. S druge strane, kloniranje je nedozvoljeno i podliježe kaznenim i disciplinskim sankcijama¹⁵, a općenito je neprihvatljivo razvijanje viška ljudskih zametaka u istraživačke svrhe koji bi uopće mogli biti korišteni u svrhu kloniranja¹⁶. Osim toga, etičko povjerenstvo zdravstvene ustanove ne može odobriti takav postupak¹⁷ niti se ijedno znanstveno istraživanje može provoditi bez osobnog pristanka pacijenta/ice (ili zakonskog zastupnika/ce ili skrbnika/ce)¹⁸. Stoga je posve neprimjereno medicinski potpomognutu oplodnju dovoditi u izravnu vezu s negativnim kontekstom kloniranja koje prema nacionalnom zakonodavstvu nije dopušteno te u prvom redu uopće obrađivati pojam medicinski potpomognute oplodnje u tekstu naslovljenom „Kloniranje“.

¹³ Članci 29. i 30. Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece (NN 18/78)

¹⁴ Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema (MKB-10)

¹⁵ Čl.97.a i 242. Kaznenog zakona (NN 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71//06, 110/07, 152/08 i 57/11), čl.25. Zakona o medicinskoj oplodnji (NN 88/09, 137/09 i 124/11), čl.23. Ustava Republike Hrvatske (pročišćeni tekst – NN 85/10) i čl.7. toč.4. Kodeksa medicinske etike i deontologije (NN 55/08)

¹⁶ Čl.3. toč.4. Kodeksa medicinske etike i deontologije (NN 55/08)

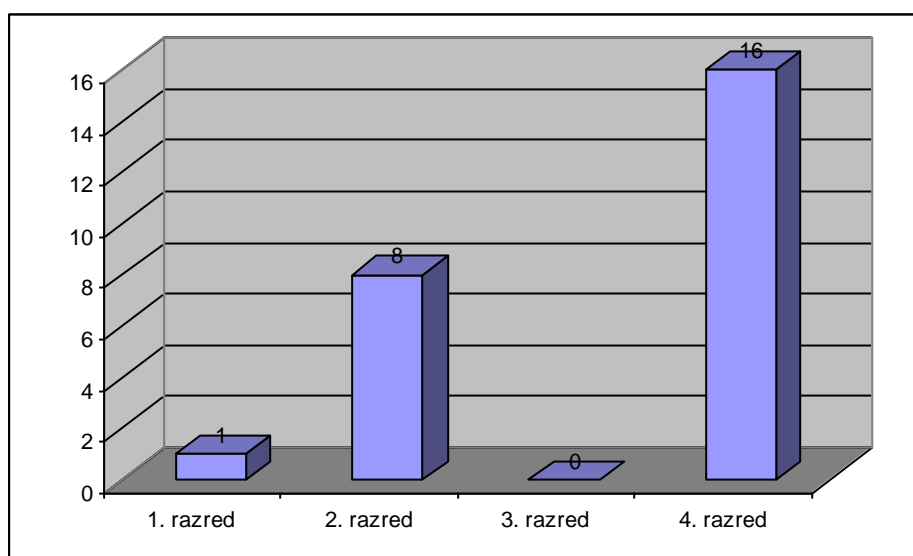
¹⁷ Čl.69. Zakona o zdravstvenoj zaštiti (NN 150/08, 71/10, 139/10, 22/11, 84/11, 154/11, 12/12, 35/12, 70/12 i 144/12)

¹⁸ Čl.19. i 20. Zakona o zaštiti prava pacijenata (NN 169/04 i 37/08)

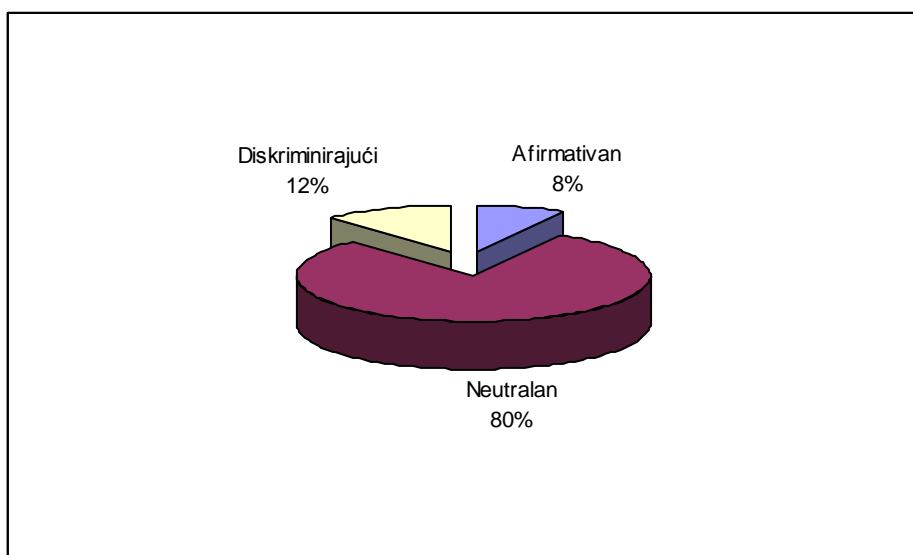
2. Bračni i obiteljski status

Sadržaji vezani za temu bračnog i obiteljskog statusa najviše se obrađuju u udžbenicima za četvrti razred, a zamjetan broj ih ima i u udžbenicima za drugi razred dok ih se u ostalim godištimama ne spominje ili se spominje samo usputno (grafikon 20.). O bračnom i obiteljskom statusu najvećim se dijelom govori iz neutralne perspektive (grafikon 21.). Zabilježena su i tri diskriminirajuća sadržaja.

Grafikon 20. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču teme bračnog i obiteljskog statusa po razredima

Grafikon 21. Način na koji se sadržaj dotiče teme bračnog i obiteljskog statusa

- **AFIRMATIVNI primjeri sadržaja iz udžbenika vezano za BRAČNI I OBITELJSKI STATUS**

- **Primjer:** *Pitanja za razmišljanje i razgovor - Priča o Ivici i Marici*, str. 46., Čoh-Lamot-Matuš: Etika 1

Citat: „Jesu li sve maćeha asocijalni i egoistični tipovi koji truju obiteljsko ozračje? Tko sve, kako i čime može trovati obiteljsko, razredno ili pak neko drugo ozračje?“

Interpretacija primjera: Nastavno na bajku o Ivici i Marici u kojoj se spominje zla maćeha, pitanjem se čitatelje/ice sugestivno potiče na odbacivanje modela zle maćeha i neizravno prihvaćanje obitelji sa samo jednim biološkim roditeljem.

- **DISKRIMINIRAJUĆI primjeri sadržaja iz udžbenika vezano za BRAČNI I OBITELJSKI STATUS**

- **Primjer br. 1.:** *Brak i obitelj - Zadaci*, str. 58., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Misliš li da su bračna, izvanbračna i istospolna zajednica jednako vrijedne? Misliš li da bi im svima trebalo pružiti jednaki zakonski okvir?“

Interpretacija primjera br. 1.: Pitanje kao polazište koristi mogućnost da bi jedna vrsta životne zajednice mogla biti vrijednija od druge te se od čitatelja/ice traži da procijene vrijednosti različitih životnih zajednica pa na temelju toga odrede koji pravni status bi one trebale imati. Premda se poticanjem na usporedbu različitih životnih zajednica kod učenika/ca potiče kritičko razmišljanje, to bi trebalo napraviti ne polazeći od pretpostavke njihovih različitih vrijednosti. Na taj način se sugerira da bi se pojedinci/ke u određenim životnim zajednicama trebali smatrati manje vrijednima. Stoga se može zaključiti da ovo pitanje ima diskriminirajući učinak s obzirom na bračni status.

- **Primjer br. 2.:** *Sazrijevanje i osobnost*, str. 30., I. Čehok: Etika 4

Citat: „Doba adolescencije opterećeno je ispunjenjem toga osnovnog životnog cilja - stjecanje vlastite osobnosti ili identiteta. Danas se smatra da pritom treba savladati nekoliko važnih zadataka: (...) preuzimanje muške, odnosno ženske uloge; (...) priprema za brak i obitelj“.

Interpretacija primjera br. 2.: U tekstu se koriste tradicionalna polazišta u pogledu bračnog i obiteljskog statusa, ali i spola: neupitnim se prezentira preuzimanje muške i ženske uloge te izbor braka kao jedinog prihvatljivog oblika obiteljskog života, ne spominjući pritom razlikovanje između spola i roda koje može uvjetovati različite rodne identitete te zanemarujući mogućnosti stupanja u izvanbračne i istospolne zajednice, kao i izbor samačkog načina života.

- **Primjer br. 3.:** *Brak i obitelj - Što vi mislite*, str. 55., Šipuš: Etika 4

Citat: „Može li čovjek biti 'potpun' ako živi izvan bračne zajednice? Obrazložite.“

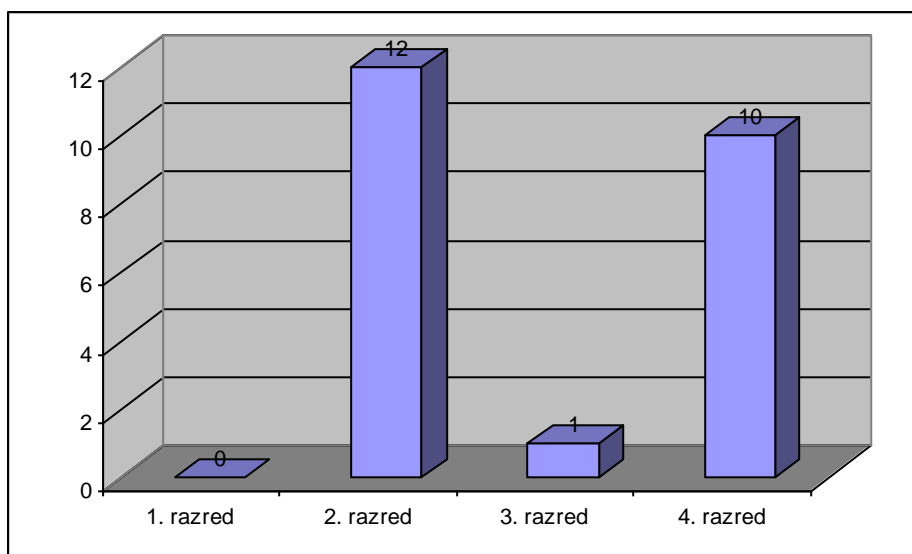
Interpretacija primjera br. 3.: Bračna, izvanbračna i istospolna zajednica legitimni su oblici životnih zajednica u Republici Hrvatskoj i svi ljudi imaju jednaku slobodu izbora pri odabiru životne zajednice u kojoj žele živjeti i za koju smatraju da ih osobno ispunjava, pa

stoga prilikom postavljanja pitanja nije primjereno polaziti od pretpostavke da bi neka životna zajednica mogla biti nepotpunija i poticati čitatelje/ice na procjenjivanje čiji izbor načina života je *potpuniji* samim time implicirajući i njenu veću vrijednost u pogledu bračnog i obiteljskog statusa.

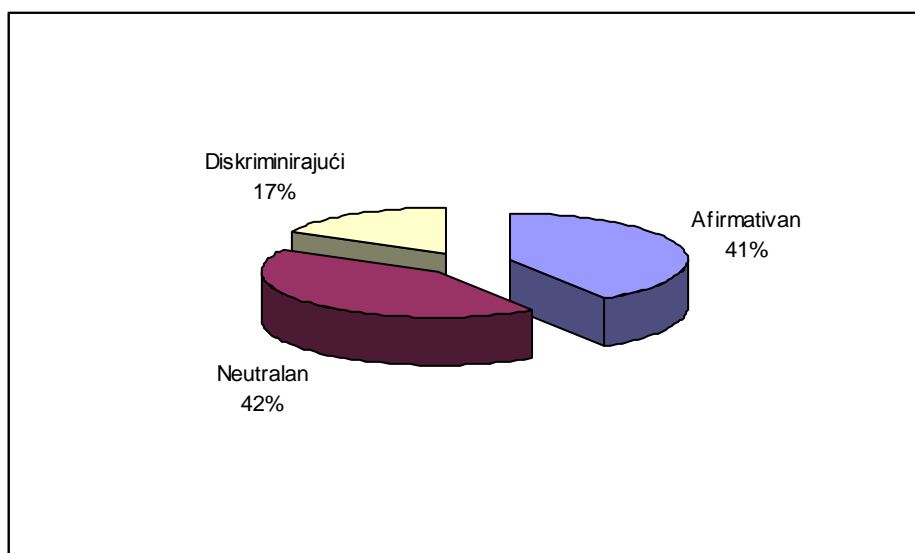
3. Spolna orijentacija

Sadržaji vezani za temu spolne orijentacije najviše se obrađuju u udžbenicima za drugi razred, a zamjetan broj ih ima i u udžbenicima za četvrti razred dok ih se u ostalim godištimama ne spominje ili se spominje samo usputno (grafikon 21.). O spolnoj orijentaciji podjednako se govori na afirmativan i neutralan način (grafikon 22.). Zabilježeno je i pet diskriminirajućih/negativnih sadržaja (vidi str. 42.).

Grafikon 21. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču teme spolne orijentacije po razredima

Grafikon 22. Način na koji se sadržaj dotiče teme spolne orijentacije

- **AFIRMATIVNI primjer sadržaja iz udžbenika vezano za SPOLNU ORIJENTACIJU**

- **Primjer:** *Homoseksualnost - Zadaci*, str. 61., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Znaš li da je homoseksualnost zabilježena u oko 450 životinjskih vrsta? Kako objašnjavaš ovaj podatak? Znači li to daje ona urođena, a nije nastala zbog utjecaja okoline? Objasni svoj stav.”

Interpretacija primjera: Primjer uvođenja edukativnog sadržaja u udžbenik čime se učenicima/cama proširuje znanje o temi obrađenoj u glavnom tekstu te ih se potiče da samostalno promisle o tome što utječe na formiranje nečije spolne orijentacije te argumentiraju svoj stav.

- **DISKRIMINIRAJUĆI primjeri sadržaja iz udžbenika vezano za SPOLNU ORIJENTACIJU**

- **Primjer br. 1.:** *Homoseksualnost*, str. 28.-32., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni ...

Citat: „Premda i danas postoje kontroverze i različita mišljenja, službeni stav glasi da homoseksualnost nije bolest ni neka vrsta poremećaja koji bi se mogao ili trebao liječiti! (...) Snošljivost pretpostavlja da ne reagiramo negativno na one koji su drugačiji od nas i na one s kojima se ne slažemo sve dok oni ne ugrožavaju naša prava. (...) U mnogim društvima (neki tvrde u većini!) homoseksualne osobe nemaju jednaki tretman kao heteroseksualci. Ta se nejednakost manifestira u dvama područjima: privatnom i javnom. (...) Kako god bilo, radi se o temi o kojoj će se zasigurno itekako raspravljati u budućnosti! (...) Sklonost nejednakom tretmanu homoseksualaca uglavnom se pripisuje homofobiji. (...) Mnogi homofobični pojedinci osjećaju odbojnost prema homoseksualcima zato jer neopravdano automatski povezuju homoseksualnost s pedofilijom, silovanjem, nasiljem. (...) Uz već uobičajene homofobne stavove većine, i unutar homoseksualne manjine znaju se javiti predrasude prema heteroseksualcima pa bi se danas moglo govoriti i o heterofobiji i homoseksizmu. Naravno, i jedna i druga vrsta nesnošljivosti zavređuju jednaku moralnu i pravnu osudu!”

Interpretacija primjera br. 1.: U tekstu se iznose neke pojedinosti o društvenim stavovima spram homoseksualnosti te se jednim dijelom tema homoseksualnosti korektno obrađuje (npr. ovo je jedini udžbenik etike u kojem se objašnjava pojam homofobije). Međutim, pojedini dijelovi prenaplaćavaju se uskliknicima bez stvarne potrebe čime se pridonosi senzacionalističkom prizvuku teksta i čime se sugerira da se radi o nečemu vrlo kontroverznom i diskutabilnom. U takav dojam se uklapa i rečenica koja sadrži tvrdnju da se radi o temi o kojoj će se zasigurno itekako raspravljati u budućnosti. Nameće se potreba za afirmativnijem pristupu obradi ove tematike. Također nije primjereno kao podjednake društvene probleme prezentirati homofobiju i heterofobiju jer je homofobija neusporedivo veći i rašireniji problem (pogotovo u današnje vrijeme u Hrvatskoj), dok se heterofobija može najčešće javiti prije svega kao reakcija na homofobiju i društveno neprihvatanje i izolaciju. Primjeri heterofobije u hrvatskom društvu nisu zabilježeni dok su primjeri homofobije vrlo rašireni i prisutni u javnosti i medijima te se tu informaciju ne bi smjelo zaobići prilikom obrazlaganja značenja tih pojmova.

Točno je da se u Republici Hrvatskoj u današnje vrijeme intenzivno raspravlja o temama homoseksualnosti i homofobije, no treba imati na umu da se to odvija upravo zbog nedovoljne senzibiliziranosti javnosti s tom tematikom i nerazumijevanja nacionalnog i međunarodnog antidiskriminacijskog zakonodavstva iz tog područja te je iz tog razloga nužno u školske udžbenike uvesti sadržaje s naglaskom na antidiskriminacijske poruke

čitateljima/cama. (NAPOMENA: riječ je o granično diskriminirajućem tj. negativnom sadržaju)

➤ **Primjer br. 2.:** *Spolnost*, str. 19., Marušić Brezetić-Curko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „Seksualno ponašanje može, ali i ne mora, biti odraz seksualne orijentacije. Primjerice, netko može imat homoseksualne sklonosti (orijentaciju), a cijeli život ne imati nijedno homoseksualno iskustvo (npr. zbog stida, straha) i obrnuto, osoba može biti heteroseksualno orijentirana, a ipak iskazivati različita homoseksualna ponašanja (npr. eksperimentiranje, prostitucija).“

Interpretacija primjera br. 2.: Dok su stid i strah poznati razlozi zbog kojih homoseksualne osobe prikrivaju svoju seksualnu orijentaciju te se znatiželja za novim iskustvima koja se manifestira kroz eksperimentiranje (u pravilu u adolescenciji) može navesti kao povod za homoseksualna ili biseksualna iskustva, nije sasvim jasan razlog iz kojeg se i prostitucija navodi u istom kontekstu. Rečenica nije dovoljno dobro obrazložena te bi se iz njene formulacije na ovaj način moglo zaključiti da je prostitucija učestali oblik ponašanja osoba homoseksualne orijentacije. (NAPOMENA: riječ je o granično diskriminirajućem tj. negativnom sadržaju)

➤ **Primjer br. 3.:** *Heteroseksualnost, homoseksualnost i incest*, str. 45., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Kao što smo vidjeli, u biblijskom tekstu zapisan je događaj kada sinove Božje žele napastovati Sodomljani. (...) Riječ je očito o homoseksualnom odnosu koji građani Sodome žele uspostaviti s anđelima. (...) Prema tom događaju homoseksualnost se naziva sodomija, a taj se izraz poslije rabi - za oblike seksualne izopačenosti, pa i raskalašenosti. " (...) "Ranije se redovito smatralo da je homoseksualnost jedan oblik psihičkog poremećaja te da je plod nezrelosti ličnosti pa i bolesti. Na temelju novijih istraživanja mnogi su skloniji promatrati homoseksualnost normalnom pa čak i naravnom pojavom, dok drugi - a među njima i nauk Katoličke crkve - smatraju da se homoseksualnost protivi naravnom zakonu i da je homoseksualna aktivnost moralno nedopustiva. (dr. Ivan Macan, citat)" (...) "Danas pouzdano znamo da je incest najveće zlo, osobito za potomstvo, a homoseksualnost poznata otkad postoji i čovječanstvo. (...) Homoseksualnost, koja se i danas u nekim društvima promatra kao izopačenost, perverzija, postala je nepoželjna, a incest se mogao opravdati potomstvom. Čovjek mora biti odgovoran pa je tako nužno da ne zlostavlja one koji su od njega različiti, bez obzira na to radi li se o seksualnim ili kakvim drugim sklonostima. Ako je netko drukčiji, on ima pravo na sreću, poštovanje i prihvaćanje. Homoseksualci tako imaju pravo na ljubav kakvu sami odaberu, posao za koji su stručni, kao i svi drugi te na mir u privatnom životu, kao i svi drugi. Oni također imaju pravo da svoju vezu objave drugima, a da zato ne budu diskriminirani. Incest, pak, istinska je krivnja, nepoštovanje veza roda i beskrajno je štetan za potomstvo, kao i za javni moral. U civiliziranom je svijetu incest kažnjivo djelo, koje kad se otkrije rezultira oštrim moralnim i pravnim sankcijama. S druge strane, neke razvijene zemlje dopuštaju danas i homoseksualne brakove i smatraju ih posve legalnima. "“

Interpretacija primjera br. 3.: Ovaj tekst nastavlja se na prethodni u kojem je citirana biblijska priča o Sodomi i Gomori. U nastavku se dodaje citat preuzet iz, kako se u bibliografiji na kraju udžbenika navodi, skripte *Socijalna nauka crkve*, internog izdanja Filozofskog fakulteta Družbe Isusove, u kojem se ustvrđuje da su *na temelju novijih istraživanja mnogi skloniji promatrati homoseksualnost normalnom pa čak i naravnom pojavom*. Na taj način homoseksualnost se stavlja u kontekst osobnog dojma koji se proširio i poprimio velike razmjere, pogrešno implicirajući da se radi o nečijoj subjektivnoj procjeni i na taj način čineći diskutabilnim službeni status homoseksualnosti koja je sukladno nizu nacionalnih i međunarodnih antidiskriminacijskih propisa te prema Međunarodnoj klasifikaciji bolesti i srodnih zdravstvenih problema (MKB-10) nije klasificirana kao bolest ili

kao nešto „neprirodno“. Činjenica da se radi o citiranom tekstu iz drugog izvora ne umanjuje odgovornost autorice za izbor građe integrirane u udžbenik.

Nadalje, premda je u drugom dijelu teksta sadržana antidiskriminacijska poruka osuđujući incest i s druge strane pozivajući na uvažavanje razlika u seksualnoj orijentaciji, polazište na kojem se temelji cijeli tekst je usporedba incesta i homoseksualnosti na način da se u tekstu isprepleću rečenice s pojašnjenjima njihovog pravnog i moralnog statusa, dok se pojam heteroseksualnosti spominje samo u naslovu. Svođenjem ta dva pojma u isti kontekst u startu se implicira da postoje osnove za njihovu usporedbu, premda se incest odnosi na čin spolnog odnosa među osobama u bliskom krvnom srodstvu, a pojam homoseksualnosti se ne tiče samog spolnog odnosa već fizičke, afektivne i romantične privlačnosti prema osobama istog spola. Drugim riječima, stječe se dojam da se tekstom uspoređuju dvije seksualne 'devijacije' ili 'nastranosti' koje treba razlučiti te jednu od njih osuđivati, a za drugu imati razumijevanja. Takvo polazište ne ostavlja dojam kao najsretnije rješenje, a ako se već inzistira da se ta dva pojma obrađuju u istom tekstu slijedom biblijske priče o Sodomi i Gomori, čini se neophodnim dodatni naglasak staviti na stajalište liberalne etike i suprotstaviti očitu razliku među njima u vidu negativnih degenerativnih posljedica incesta i njegove česte povezanosti sa silovanjem maloljetnica u obitelji.

Nakon opisanog načina na koji se obrađuje pojam homoseksualnosti, u istom tonu poglavlje se nastavlja citiranim dijelom Katekizma Katoličke Crkve "Čistoća i homoseksualnost", koji govori o razlozima zabrane homoseksualnosti iz perspektive katolicizma ("čini homoseksualni u sebi su neuredni"), a dojam uspijeva malo popraviti sljedeći tekst "Iskustva roditelja homoseksualne djece", u kojem se kroz primjere konkretnih osoba zorno prikazuju poteškoće s kojima se pojedince/ke homoseksualne orijentacije susreću zbog neprihvatanja i nerazumijevanja društva.

➤ **Primjer br. 4.:** *Spolnost kao radost - Primjena lekcije*, str. 47., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Pogledajte neki film u kome se obrađuje problem homoseksualnosti. Napišite što o tome mislite i kako se sami odnosite prema tom problemu. Treba li to, prema vašem mišljenju, uopće biti problem ili je stvar ukusa?“

Interpretacija primjera br. 4.: Na samom kraju poglavlja *Spolnost kao radost* nailazimo na vrlo očiti primjer diskriminirajućeg sadržaja temeljem spolne orijentacije. Naime, u ovom primjeru homoseksualnost se otvoreno čitateljima/cama prezentira kao "problem" i pita ih se kako se oni odnose prema njemu. Još neprimjerenije je u sljedećem pitanju poticanje čitatelja/ica na promišljanje radi li se o problemu ili o "stvari ukusa". Banaliziranjem i svođenjem homoseksualnosti na razinu "stvari ukusa", tj. u kontekst slobode izbora, uz prethodno sugeriranje da se radi o "problemu" te na kraju poticanje čitatelja/ica na izbor između dva takva ponuđena objašnjenja, čitatelja/icu se nikako ne može potaknuti na percipiranje homoseksualnosti kao spolne orijentacije prema kojoj je zabranjen bilo kakav oblik diskriminacije, nego upravo suprotno. Osim toga, govoreći o homoseksualnosti u kontekstu slobode izbora u potpunosti se niječe mogućnost utjecaja različitih čimbenika koji uvjetuju formiranje nečije spolne orijentacije (između ostalih i urođenih karakteristika), već isključivo ili "problem", ili stvar osobnog izbora. Ovdje svakako valja naglasiti da UNESCO u

publikaciji *Međunarodne stručne smjernice za seksualnu edukaciju* kao jednu od ključnih smjernica za ciljeve učenja u okviru poglavlja *Socijalna konstrukcija roda* navodi i sljedeću: "Poznato je da na spolnu orijentaciju i rodni identitet utječu mnogi čimbenici"¹⁹. Stoga je slijedom cjelokupnog pristupa homoseksualnosti u tekstu vidljivo da se, pored toga što je propušteno potaknuti čitatelja/icu na antidiskriminacijski pristup tematici, uspijeva pridonijeti stereotipnim shvaćanjima o „problematičnoj“ spolnoj orijentaciji kojoj se pojedinci/ke priklanjaju temeljem spolnih preferencija. Također, nevezano za ovaj problem, bilo bi uputno ponuditi učenicima/cama konkretni naslov filma te precizirati radi li se o dokumentarnom ili igranom filmu.

➤ **Primjer br. 5.:** Brak i obitelj – Što vi mislite, str. 55., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „U nekim razvijenim zemljama brak mogu sklopiti osobe istog spola. Što mislite, treba li u Hrvatskoj donijeti takav zakon? Tko bi se tomu protivio i s kojim argumentima? (...) Bi li trebalo u Hrvatskoj omogućiti homoseksualcima koji žive u zajednici da posvoje djecu? Mogu li homoseksualci, prema vašem mišljenju, biti dobri roditelji?“

Interpretacija primjera br. 5.: Ovakvo sugestivno postavljenim pitanjima čitateljima/cama se u startu sugerira samorazumljiv odgovor. Primjerice, u prvom pitanju ne pokušavaju se suprotstaviti argumenti *za* i *protiv*, već se čitateljima/cama samo sugerira da razmisle o argumentima *protiv*. Također, prilikom postavljanja ovakvih pitanja poželjno bi bilo pružiti čitatelju/ici više informacija o temi, primjerice kroz usporedbu prava koja se stječu brakom s pravima istospolnih zajednica ili onih predviđenih registriranim partnerstvom²⁰.

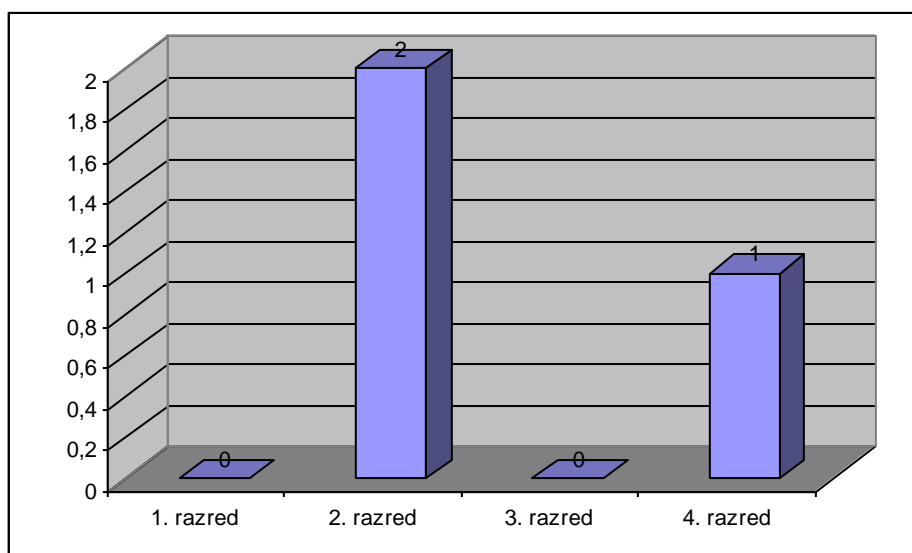
¹⁹ "Sexual orientation and gender identity are widely understood to be influenced by many factors" - International Technical Guidance on Sexuality Education: An evidence-informed approach for schools, teachers and health educators, UNESCO 2009.

²⁰ Registrirano (civilno) partnerstvo (eng. *civil union, civil partnership*) - oblik pravno uređene životne zajednice prihvaćen u dijelu europskih zemalja koji istospolnim parovima omogućuje alternativu bračnoj zajednici (Prijedlog Zakona o registriranom partnerstvu o kojem je Hrvatski sabor raspravljao 2006. godine nije usvojen, međutim sukladno najavama Vlade Republike Hrvatske 2012. godine, započeo je rad na novom zakonu kojim će se regulirati prava istospolnih zajednica).

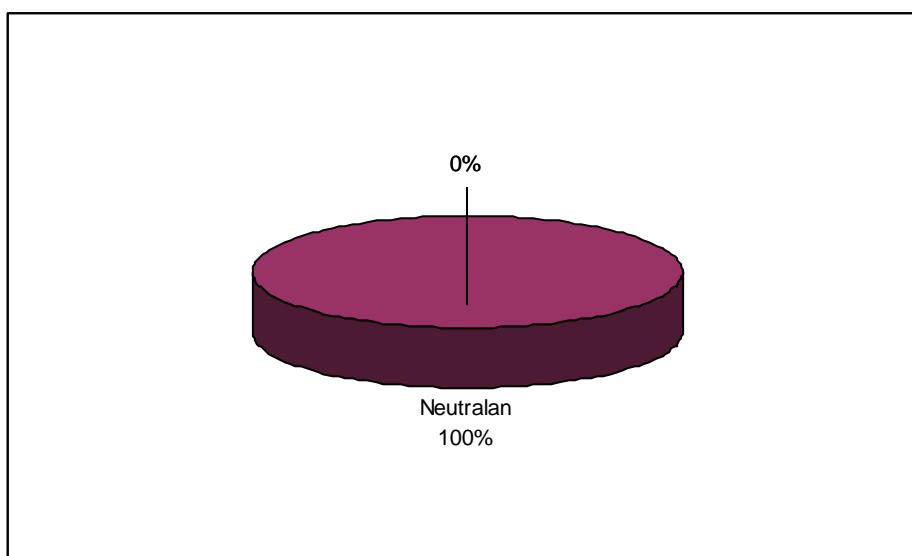
4. Rodni identitet

Tek nekoliko sadržaja vezanih za temu rodnog identiteta javljaju se u udžbenicima za drugi i četvrti razred (grafikon 23.). O rodnom identitetu isključivo se govori iz neutralne perspektive (grafikon 24.).

Grafikon 23. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču teme rodnog identiteta po razredima

Grafikon 24. Način na koji se sadržaj dotiče teme rodnog identiteta

- **NEUTRALAN primjer sadržaja iz udžbenika vezano za RODNI IDENTITET**

Primjer: *Ravnopravnost spolova*, str. 33.-37., Marušić Brezetić-Ćurko: Ja, Mi, Oni...

Citat: „...danas se često ističe razlika između spola i roda. Spol je biološki uvjetovan u pogledu xx ili xy kromosoma, genitalija i slično. U tom smislu, spol je određen još i prije rođenja. Rod je uvjetovan okolinom i odgojem pojedinca, on nije biološki determiniran. Mijenja se od kulture do kulture i s ekonomskim, društvenim i političkim kontekstom. Rodne uloge učimo životom u nekoj zajednici.“ (str. 34.)

„Suvremene društvene znanosti izmijenile su određenje spola i roda koji je postavio raniji feminizam. Danas se smatra da se uz biološku i društvenu uvjetovanost treba uzeti u obzir i individualni osjećaj identiteta koji pojedinac posjeduje. Tako spol postaje oznaka i za biološke i za društveno određene karakteristike, a rod je osobni osjećaj identiteta svakog pojedinca. Ponekad se taj rodni osjećaj poklapa sa spolom, a ponekad ne.“ (str. 35.)

Interpretacija primjera: Rijetki primjer obrađene tematike rodnog identiteta. Tekst je pisan iz neutralne perspektive, a tema je obrađena na korektan način. Ono što eventualno nedostaje je navođenje primjera kojim bi se potkrijepile navedene činjenice kako bi nekome bez predznanja o toj tematici pojmove bilo lakše razumjeti.

5. Rodna ravnopravnost - općenito

- **AFIRMATIVNI primjeri sadržaja iz udžbenika vezano OPĆENITO za RODNU RAVNOPRAVNOST**

Primjer br. 1.: *Predrasude i nasilje*, str. 78., I. Čehok: Etika 1: čovjek – biće susreta

Citat: „*Koje predrasude dovode do nasilja? Opasne su prije svega sve one postavke koje na bilo koji način niječu čovječnost drugih ljudi, koje zbog nekog razloga smatramo drukčijima. Ljudi su nužno drukčiji: razlikuju se spolno, rasno, nacionalno, po vjerskom opredjeljenju, po životnim navikama itd. Često da bismo potvrdili svoj vlastiti identitet niječemo identitet drugoga, što je pogrešno. Još jednom ponovimo: identitet možemo steći samo vlastitim, samostalnim nastojanjem na osobnoj izgradnji, iz osobne potvrde slobode, a ne niječnim određenjem. Vlastiti identitet vezan je uvijek uz razliku spram drugoga, ali ne i uz isključivanje drugoga.*”

Interpretacija primjera br. 1.: Riječ je o vrlo afirmativnom dijelu teksta koji se može odnositi na gotovo sve aspekte rodne ravnopravnosti. Upućen je izravno učenicima/ama koji se u dobi od 14 i 15 godina života (1. razred srednje škole) upravo nalaze u fazi intenzivnog građenja vlastitog identiteta te stoga ovaj tekst treba posebno podvući kao primjer sa jasnom naglašenom antidiskriminacijskom dimenzijom koja ima snažnu odgojnu poruku u smislu odgoja za mir i nenasilje. Navođenje praktičnog primjera kojim bi se potkrijepile tvrdnje iz teksta učinilo bi antidiskriminacijsku poruku još učinkovitijom.

Primjer br. 2.: *Ljudi i životinje*, str. 66., T. Reškovac: Bioetika

Citat: „*Riječ normalno ne znači nužno isto što i dobro. Kada kažemo da je neki postupak normalan, onda to naprosto znači da je on u skladu s važećim normama ili pravilima koja vrijede u određenoj situaciji u određenom društvu. (...) No te norme mogu biti grozne, a ono što je normalno strašno. Prije stotinjak godina židovi nose žutu traku ili zvijezdu, kao što je danas u određenim dijelovima svijeta normalno da se siromašni ne mogu obrazovati.*”

Primjer br. 3.: *Moralnost kao temeljna antropološka značajka*, str. 23., I. Čehok: Etika 3

Citat: „*Pritom je jasno da su neka mišljenja o tome što je prirodno, povijesno ustanovljena kao predrasude. Štoviše, često su predrasude o tome što je prirodno dovele do pogrešnih postupaka. To su, primjerice, predrasude da su neki ljudi po prirodi robovi, da su određene rase manje vrijedne, da su žene 'nedovršeni muškarci' itd.*”

Interpretacija primjera br. 2. i 3.: Ova dva teksta afirmativni su i primjenjivi na više aspekata rodne ravnopravnosti, a općenito govore o dovođenju u pitanje etičke utemeljenosti pojedinih društvenih normi koju su u nekom dijelu povijesti bile općeprihvaćene kao normalne i prirodne, između ostaloga navodeći i primjere diskriminacije žena.

- **NEGATIVAN primjer sadržaja iz udžbenika vezano OPĆENITO za RODNU RAVNOPRAVNOST**

Primjer: *Još o ljubavi - Što vi mislite*, str. 59., V. Šipuš: Etika 4

Citat: „Trebali, prema vašem mišljenju, biti zabrana vezanih uz ljubav, pod uvjetom da se ne radi o nastranosti i da nema štete za drugoga? Zašto?“

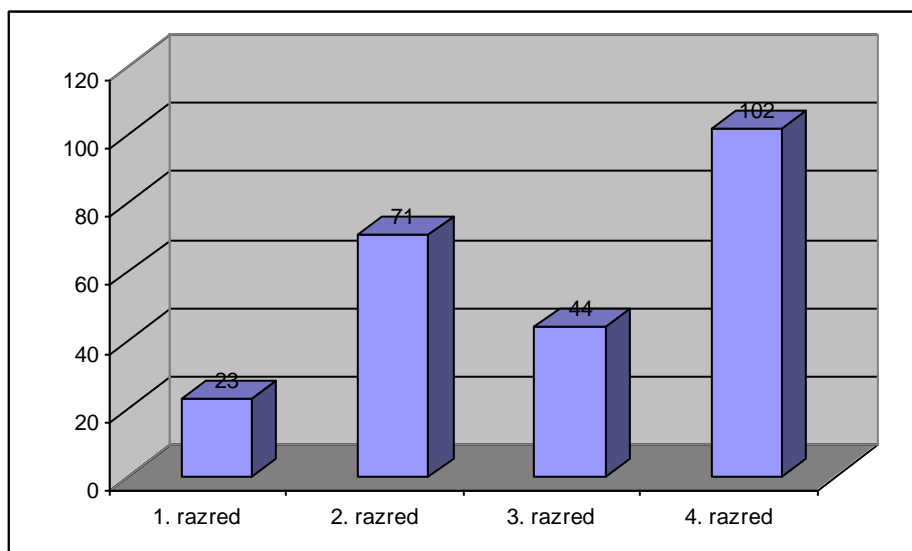
Interpretacija primjera: U ovoj rečenici nije posve jasno na što se konkretno odnosi izraz "nastranost u ljubavi", koji sam po sebi predstavlja vrlo širok pojam. Primjerice, prema Katekizmu Katoličke Crkve, koji se u ovom udžbeniku često citira u odnosu na različita moralna pitanja, kao *povrede čistoće* se među ostalima navode i *bludnost* (spolni užitak kada se traži radi samog sebe, izdvojeno od svrhovitosti rađanja i sjedinjenja), *masturbacija*, *blud* (tjelesno sjedinjenje muškarca i žene izvan braka) ili pak *homoseksualnost*. S obzirom da se u ovom pitanju nastranost vezana za ljubav spominje u kontekstu zabrane čime se naglašava kao vrlo značajan i ozbiljan moralni problem (kao i sve što je podložno zabranama), a u isto vrijeme se u drugim dijelovima udžbenika primjerice i o samoj homoseksualnosti govori kao o problemu, ovaj dio teksta predstavlja diskriminirajući sadržaj te se nameće jasna potreba za preciznijim postavljanjem pitanja.

IV. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

1. REZIME

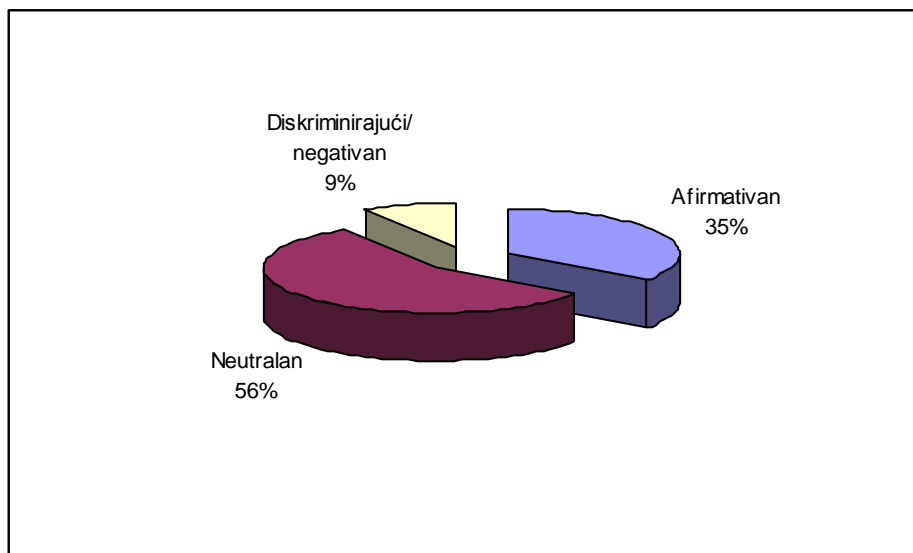
Pojedinačno gledajući cjeline propisane nastavnim programom vidljivo je da se u svim razredima zadanom terminologijom otvaraju vrlo široke mogućnosti za integraciju različitih sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost u svih 9 analiziranih udžbenika etike (spominjući općenito ljudska prava i jednakost), jedino se za treći razred teme ograničavaju na reproduktivna prava u okviru bioetike. Od ukupno 240 identificiranih sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost, u udžbenicima za prvi razred se nalazi najmanje njih: 23 ili 10%, u udžbenicima za drugi razred 71 ili 30%, u udžbenicima za treći razred 44 ili 18%, dok se u udžbenicima za četvrti razred nalazi najviše: 102 ili 42% (grafikon 25.).

Grafikon 25. Broj identificiranih sadržaja koji se dotiču rodne ravnopravnosti po razredima – svi udžbenici

U pogledu načina na koji se sadržaji dotiču aspekata rodne ravnopravnosti njih 85 ili 35% o temi progovara na afirmativan (pozitivan) način, 134 ili 56% na neutralan, i 21 ili 9% na diskriminirajući/negativan način (grafikon 26.) pri čemu se 4 od 21 sadržaja odnosi na granično diskriminirajuće tj. negativne sadržaje.

Grafikon 26. Način na koji se sadržaj dotiče aspekata rodne ravnopravnosti – svi udžbenici

Na temelju svih iznesenih podataka u ovom istraživanju može se zaključiti da se sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost u većini udžbeničke materije obrađuju u zadovoljavajućoj količini i na adekvatan način, međutim postoji i nezanemariva količina diskriminirajućih sadržaja koje je potrebno revidirati i ukloniti iz udžbenika. Ono što svakako treba istaknuti pozitivnim je činjenica da upravo udžbenici koji različite aspekte rodne ravnopravnosti više i kvalitetnije obrađuju su ujedno uvjerljivom većinom u pravilu i odabrani od strane stručnih aktiva nastavnika/ca etike po školama: u prvom razredu to je udžbenik autorskog tima Čoh, Lamot, Matuš: *Etika 1*, u drugom razredu udžbenik *Ja, Mi, Oni...* i u trećem razredu *Bioetika*, a jedino se u četvrtom razredu ističe nedostatak kvalitetnog rješenja po pitanju rodne ravnopravnosti jer takvih sadržaja ima vrlo malo u udžbeniku I. Čehoka *Etika 4*, dok udžbenik V. Šipuš *Etika 4* obiluje diskriminirajućim sadržajima. Na taj način može se ustvrditi da većina učenika/ca koji pohađaju nastavu etike u srednjim školama koristi udžbenike koncipirane na primjereniji način u pogledu sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost.

Međutim, čak i u pozitivnim primjerima, kao što su spomenuti udžbenici za prvi i drugi razred, javljaju se pojedini **diskriminirajući sadržaji** koje je potrebno preformulirati ili u potpunosti ukloniti iz udžbenika. Riječ je o dijelovima udžbenika koji na neprihvatljiv način obrađuju diskriminacijske osnove koje su u nadležnosti Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova: spol (prisutni su spolni stereotipi te se na neprimjeren način obrađuje područje reproduktivnih prava žena), bračni i obiteljski status te spolna orijentacija. Primjerice, u pojedinim udžbenicima javljaju se sadržaji poput „zašto žene uvijek žele pričati“; „žena mora paziti da joj bračni drug, budući otac djeteta ne bude prestar zbog potomstva“; o bračnim

odgovornostima govori se samo o odgovornostima žene kao supruge i majke dok se u isto vrijeme odgovornosti muškarca kao supruga i oca uopće ne spominju; „*za ostvarenje ciljeva u ljubavi muškarci se koriste uspjehom, moći i bogatstvom, dok se žene trude da budu privlačne*“; „*abortus nije dobar ni zbog zdravstvenih ni zbog moralnih razloga*“; medicinska oplodnja poistovjećuje se s kloniranjem, žensko tijelo i maternica nazivaju se inkubatorom te se postavlja pitanje hoće li se na djeca rođena na taj način „*osjetiti usamljena među normalno rođenom djecom*“; „*misliš li da su bračna, izvanbračna i istospolna zajednica jednako vrijedne*“; „*pogledajte neki film u kome se obrađuje problem homoseksualnosti, napišite što o tome mislite i kako se sami odnosite prema tom problemu – treba li to, prema vašem mišljenju biti problem ili je stvar ukusa*“ i dr.

Nadalje, spolovi u likovno-grafičkim prilogima i u tekstovima nisu ravnopravno zastupljeni: žene su u likovno-grafičkim prilogima zastupljene sa 23%, a u tekstovima sa samo 9%. Dok je primjerice u udžbenicima povijesti takvo što razumljivo zbog povijesne faktografije, udžbenici etike bi u tom pogledu morali iskazivati naglašeniju rodnu osjetljivost. Dobar primjer u tom smislu predstavlja udžbenik *Ja, Mi, Oni...* u kojem je uspješno uvedena podjednaka zastupljenost oba spola u likovno-grafičkim rješenjima. U tekstovima prostora za ublažavanje navedenog podatka od 9% ima manje s obzirom na prevladavanje filozofa i religijsko-mitoloških likova kao uloga i zanimanja koja su najzastupljenija, ali zato bi se na fotografijama i ilustracijama trebao staviti veći naglasak na ravnopravniju prisutnost spolova. Usporedbe radi, analiza udžbenika povijesti za osnovnu školu koju je pravobraniteljica objavila u Izvješću o radu za 2010. godinu pokazala da je u tim udžbenicima zastupljenost žena 24% u likovno-grafičkim prilogima, što je čak za 1% **više** od istog podatka za srednjoškolske udžbenike etike. Takvo što je neočekivano i neopravdano ako se uzme u obzir tematika koju obrađuju ta dva različita nastavna predmeta; etika kao nastavni predmet u svakom slučaju predstavlja zahvalniju podlogu za uvođenje ravnopravnije zastupljenosti spolova u udžbenike.

Prilikom rezimiranja svega navedenoga, treba uzeti u obzir objektivnu okolnost zbog kojih vjerojatno kvaliteta udžbenika etike iz antidiskriminacijske perspektive nije u slučajevima svih udžbenika na zadovoljavajućoj razini. Naime, važno je spomenuti da su prema godini odobrenja za uporabu nadležnog Ministarstva, udžbenici etike u prosjeku stari 11 godina. Podsjećam, prvi Zakon o ravnopravnosti spolova donesen je 2003. godine, Zakon o suzbijanju diskriminacije 2008. godine, a Udžbenički standard 2007. godine. U međuvremenu su doneseni i novi Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu (2010.) i Nacionalni okvirni kurikulum (2010.). Stoga je razvidno da **rezultati ovog istraživanja ukazuju na potrebu usklađivanja udžbeničkih sadržaja s navedenim nacionalnim propisima.**

2. ZAKLJUČCI

Glavni zaključci proizašli iz rezultata analize:

- U 5 od ukupno 9 udžbenika etike identificirani su diskriminirajući sadržaji.
- Udžbenik *Etika 4* autorice V. Šipuš sadrži velik broj diskriminirajućih sadržaja: čak 11 od ukupno 17 u svih 9 udžbenika etike.
- U udžbenicima za 1. razred nalazi se premalo sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost unatoč prostoru za uvođenje takvih sadržaja koji se otvara Programom nastavnog predmeta etika u srednjim školama gdje se u dijelu koji propisuje sadržaje za I. godište nalazi cjelina pod nazivom „osiguravanje temeljnih i drugih ljudskih prava“.
- U udžbenicima za 4. razred u usporedbi s udžbenicima ostalih razreda najviše se ističe nedostatak kvalitetnog udžbeničkog rješenja po pitanju rodne ravnopravnosti jer takvih sadržaja ima premalo u udžbeniku I. Čehoka *Etika 4*, dok udžbenik V. Šipuš *Etika 4* obiluje diskriminirajućim sadržajima.
- Likovno-grafička rješenja u većini udžbenika u velikoj mjeri se oslanjaju na predvidljive povijesno-religijske obrasce. Na taj način gube na inventivnosti i osuvremenjivanju sadržaja primjerenijih današnjem dobu, čime se ne mogu stvoriti uvjeti za ravnopravnu zastupljenost žena i muškaraca (dodatan problem u tom pogledu predstavlja i vrlo siromašna likovno-grafička opremljenost dijela udžbenika).
- Samo 2 od ukupno 9 udžbenika (Šipuš: *Etika 1* i Žunec: *Etika 2*) u potpunosti koristi rodno osjetljiv jezik u metodičkim uputama (većinom kroz obraćanje učenicama i učenicima), dok je u ostalima potrebno više ili manje dorade zbog prisutnih jezičnih nedosljednosti.

3. PREPORUKE

Na temelju rezultata ovog istraživanja, a u svrhu postizanja ciljeva rodno osjetljivog obrazovanja u skladu sa mjerama UN Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, s odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova, Zakona o udžbenicima za osnovne i srednje škole i Udžbeničkog standarda te s ciljevima i mjerama uvođenja rodno osjetljivog obrazovanja u Nacionalnoj politici za ravnopravnost spolova 2011.–2015., kao i propisanim sadržajima u Nacionalnom okvirnom kurikulumu, pravobraniteljica **preporučuje** sljedeće – potrebno je:

- (1) Sukladno čl.4.st.2. i čl.27.st.2. Zakona o udžbenicima za osnovnu i srednju školu²¹ povući iz uporabe udžbenik *Etika 4* autorice Vesne Šipuš.
- (2) Sukladno svim navedenim nacionalnim i međunarodnim propisima izmijeniti ili ukloniti iz udžbenika sve identificirane diskriminirajuće/negativne sadržaje interpretirane u ovom istraživanju.
- (3) U udžbenike etike za prvi razred srednje škole uvesti više sadržaja vezanih za rodnu ravnopravnost u skladu s Programom nastavnog predmeta etika u srednjim školama.
- (4) Izraditi novi udžbenik etike za četvrti razred u kojem bi sadržaji vezani za rodnu ravnopravnost bili zastupljeni u većoj mjeri nego što je to slučaj u udžbeniku I. Čehoka *Etika 4* i na primjereniji način (uz izostanak diskriminirajućih sadržaja) nego što je to u udžbeniku V. Šipuš *Etika 4*.
- (5) Osuvremeniti i osvježiti likovno-grafička rješenja u udžbenicima uvrštavanjem više priloga vezanih za suvremeno doba čime bi se stvorili uvjeti za ispunjavanje zahtjeva iz Udžbeničkog standarda prema kojemu likovna rješenja trebaju promicati ravnopravnost spolova te u skladu s time težiti ravnopravnijoj zastupljenosti spolova na fotografijama i ilustracijama (također je u tu svrhu potrebno i uvrštavanje većeg broja likovno-grafičkih priloga u većinu udžbenika).
- (6) Prilikom izrade i odobravanja udžbenika obratiti pažnju na rodnu osjetljivost jezika na način da kad god je to u jezičnom smislu prihvatljivo, a da se ne narušava prirodnost hrvatskog jezika i čitljivost teksta, koriste imenice u muškom i ženskom rodu, posebice kad se radi o obraćanju učenicima i učenicama ili kada se u metodičkim uputama spominju nastavnici i nastavnice.

²¹ Narodne novine broj 27/10. i 55/11.

PRILOG: Popis analiziranih udžbenika

UDŽBENIK	Autori/ce	Nakladnik	Izdanje	Godina odobrenja nadležnog Ministarstva
ETIKA 1 udžbenik etike za 1. razred gimnazije i srednje škole	Čoh, Lamot, Matuš	Školska knjiga	2009., 4. izdanje	2004.
ETIKA 1: ČOVJEK - BIĆE SUSRETA udžbenik etike za 1. razred srednje škole	Čehok	Školska knjiga	2009., 8. izdanje	1996.
ETIKA 1 udžbenik etike za 1. razred gimnazije	Šipuš	Školska knjiga	2001.	2001.
ETIKA 2: U POTRAZI ZA ISTINOM: RELIGIJE SVIJETA udžbenik etike za 2. razred gimnazije	Žunec	Profil	2008., 6. izdanje	1999.
JA, MI, ONI... udžbenik etike za 2. razred gimnazije i strukovne škole	Ćurko, Marušić Brezetić	Profil	2011., 2. izdanje	2010.
BIOETIKA udžbenik etike za 3. razred srednje škole	Reškovac	Profil	2009., 1. izdanje	2009.
ETIKA 3 udžbenik etike za 3. razred gimnazije i srednje škole	Čehok	Školska knjiga	2008., 3. izdanje	1997.
ETIKA udžbenik etike za 4. razred gimnazije	Čehok	Profil	2009., 4. izdanje	2000.
ETIKA 4 udžbenik etike za 4. razred gimnazije	Šipuš	Školska knjiga	2001., 2. izdanje	2000.